

Становлення освіти Олевщини з кінця XIX ст. до початку 40-х років XX ст.

Вступ

У зв'язку із підготовкою до відзначення 90-річчя утворення Олевського району у місцевих засобах масової інформації стали з'являтися цікаві публікації, з яких можна дізнатися про важливі події, протистояння різних ідеологічних систем, етапи становлення державності у нашому краї, про людей, що

внесли значний вклад у розвиток різних галузей.

Дослідження, яке пропонується читачам, найбільше стосується 20-30-тих років XX століття як періоду, під час якого закладалися підвалини освітньої галузі Олевщини, про який фактично відсутні публікаційні матеріали. Розбудова системи освіти вказаного періоду тісно пов'язана з утвердженням комуністичних ідеалів. Тенденції і напрямки розбудови суспільства того часу у повній мірі відбивалися й на формуванні освіти Олевщини. Поряд з тим, враховуючи прифронтове становище прикордонної зони, становлення освіти в Олевському районі мало свої особливості.

З метою повноцінного відновлення картини постала потреба вивчити архівні документи, опрацювати відповідну літературу, газетні видання, зібрати фотографії, звернутися до експозицій і матеріалів місцевого краєзнавчого музею, освітніх закладів, спогадів очевидців, класифікувати весь зібраний матеріал у хронологічному порядку. У наведених цитатах витримується оригінальний правопис, характерний для тогочасної граматики, а також скорочення та термінологія.

Автор висловлює подяку усім, хто надавав матеріали та практичну допомогу під час підготовки даної публікації.

Юрій Халімончук.

Стан освіти на Олевщині в кінці XIX – на початку XX століття.

XIX ст., особливо його друга половина, характеризувалася посиленням русифікаторської політики царизму щодо України. У 1863 р. міністром внутрішніх справ Російської імперії П.Валуєвим видано ганебний циркуляр, згідно якого «української мови не було, немає і бути не може, а хто цього не розуміє ворог Росії». Продовжувалося переслідування української мови та культури. У 1876 р прийнято Емський указ про заборону ввезення українських книг з-за кордону, підписування українських текстів під нотами, постановку українських вистав.

Під кінець XIX ст. на території Східної України існувало близько 17 тис. початкових шкіл різних видів (початкові народні училища, початкові народні школи, двокласні початкові училища тощо). Проте вони могли охопити навчанням лише третину дітей, решта їх лишалася поза школою. Значна частина дітей селян і робітників не відвідувала школу або не закінчувала курсу навчання через скрутне матеріальне становище. Через те рівень грамотності трудящих був низьким.

За станом народної освіти Волинська губернія була найвідсталішою окраїною Південно-Західного краю Росії. Найменша кількість грамотних людей в Україні була на Поліссі. За даними збірника статей «Розвиток народної освіти на Житомирщині за 40 років Радянської влади» на Україні, за переписом 1897 року було 75% неписьменних, старших 9 років. Попечитель Київського навчального округу у своєму звіті за 1909 рік змушений був визнати, що «стан початкової освіти у Волинській губернії до цього часу залишається вкрай безвідрадним, бо переважає тут корінне населення, а письменність в 4 рази нижча, ніж у Південних областях. У Волинській губернії зараз є 102433 дітей шкільного віку, для яких немає місця в жодній з існуючих шкіл». Порівняння з півднем тут приведене тому, що у Херсонській і Катеринославській губерніях рівень письменності за рахунок німців-колоністів був дещо вищим.

Перші установи освіти на Олевщині з'явилися в другій половині XIX століття. Як і в цілому на Волині, у зв'язку з відсутністю земств, це були церковно-парафіяльні школи. Вони відкривалися при церквах, у містах і містечках, перш за все з метою підготовки грамотного духовенства. Учителями в них були священики

та інші служителі церкви. Викладання в цих закладах велося російською мовою. Над дітьми, які розмовляли по-українськи, глузували поміщики та їхні діти. Статут шкіл 1828 року дозволяв тілесні кари в усіх типах шкіл (у гімназіях лише у молодших класах). Були місця, де дівчаток з селянських сімей зовсім не приймали на навчання. Разом з тим ці школи відігравали неабияку роль у поширенні грамоти і писемності.

З документів Житомирського обласного державного архіву з'ясовано, що з 1894 р. в Олевську було відкрито церковно-приходську школу, реорганізовану в двокласне народне сільське училище у 1902 р. В 1911 р. в ньому навчалося 137 хлопчиків і 59 дівчаток, яких навчали три вчителі. Розміщувалося училище у власному приміщенні. Завідуючий Порфирій Костянтинович Луцюк викладав церковний спів. Закономчителем був священник Никанор Аристархович Левицький, вчителями – Феодора Олексіївна Шишкіна та Олексій Феофанович Должанський. При училищі було 1/8 десятин землі, на яких вирощували сад та город.

Проте спроби організації початкового навчання, щоправда недостатньо успішно, вживалися у нашому краї значно раніше. У Київському історичному архіві зберігається «Дело. Управление Киевского учебного округа о переводе Олевского волостного училища у м. Веледники, начатое 15 апреля 1872 года». У ньому говориться про те, що в с. Олевську відсутнє приміщення для училища, знімають для нього кімнату за 50 рублів, мало учнів, тож прийнято рішення про переведення його у Велідники, що і було зроблено з 1 вересня 1872 року.

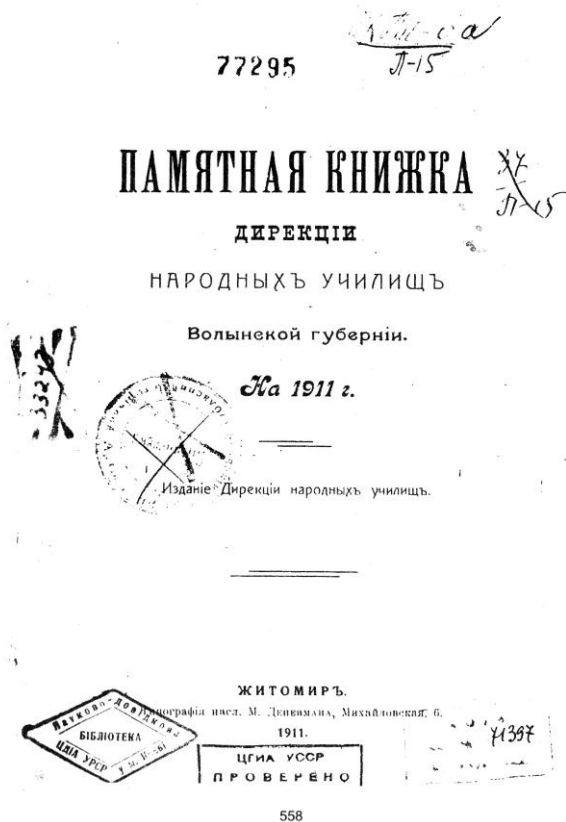
Діяльність по реорганізації сільських шкіл в народні училища чи у церковно-приходські школи Міністерством освіти розпочалася 12 січня 1885 року. У вищеназваному архіві серед рукописних документів є список шкіл Овруцького повіту за 1885 рік. Серед них числяться Олевська (вчилося 20 хлопчиків), Юрівська (18 хл.), Жубровицька (12 хл.).

Історико-статистичний опис церков і приходів Волинської єпархії, складений Н.І. Теодоровичем у 1889 р. свідчить, що подібні церковно-парафіяльні школи діяли на той час також у селі Білокоровичі (тоді – Білокурівичі). У с. Собичино (Комсомольське) двокласна церковно-приходська школа існувала з 1898 р., а в с. Радовель 3-класна ЦППШ була відкрита ще у 1876 р. Зі спогадів жительки села О.В.

Кручко, записаної директором Радовельської СШ Н.М. Весельською у 1970-х роках, перший урок у такій школі щоденно починався з молитви, підручники були надруковані старослов'янською мовою. У 1 та 2 класі писали на грифельних дошках, папір давали лише третьокласникам. Дисципліна була дуже суворою, за спізнення учнів ставили на коліна, за нерівно виведену букву або цифру били по руках різкою. Мало хто закінчував усі три класи, здебільшого школу залишали через матеріальні нестатки.

До своєрідних освітніх установ можна віднести також початкові школи, які мали свої особливості, що діяли у німецьких колоніях, польських поселеннях, а також єврейські школи. Документальними даними про них ми не володіємо, лише зі спогадів М.А. Гендельмана дізнаємося, що єврейські діти навіть у селах Олевщини відвідували хедери.

Пізніше стали відкриватися народні школи, які діяли тоді, коли закінчувався сільськогосподарський сезон. Зі збірника «Школи рідного краю» можна дізнатися, що у с. Білокуровичі в 1901 р. крім церковно-приходської, існувала і народна школа. Ці школи знаходилися в одному маленькому приміщенні на 1-2 кімнати, у яких взимку навчалось близько 15 учнів. Навчали тут читанню, лічбі та Закону Божому. На все село був один вчитель, який учив дітей різного віку. Однокласні народні училища з 1900 р. діяли в селах Кишин та Юрово, з 1905 р. – в селах Жубровичі, Журжевичі, Зубковичі, Довгосілля, Голиші, дещо пізніше – в селах Радовель, Собичине і Тепениця. В 1907 р. жителі с. Зольня, де переважало польське населення, самі наймали людей, які уміли читати та рахувати, і вони по хатах навчали дітей. У 1909-1910-х роках у центрі с. Тепениця було однокласне училище, в якому навчалось 11 хлопчиків та 6 дівчаток. В 1911 р. вчителювала тут Феоктиста Никандрівна Левицька, у 1915 р. вчителем та викладачем Закону Божого був Іван Павлович Дітковський. У 1915 р. було відкрито церковно-приходську 4-річну школу у с. Хочино, першим вчителем якої був Багинський.

Учит. Алексѣй Макар. *Никитчикъ*, им. зв. учит. 2-кл. уч., 25 сент. 1910 г., сод.—360 р., за пѣвіе—30 р. и кварт.

Учит. Савватій Пантелейм. *Ильчукъ*, им. зв. учит. нач. уч., 15 сент. 1910 г., сод.—360 р. и кварт.

При учил. им. 1 д. земли, на котор. разв. садъ и огор.
Пѣвію обуч. учит. А. *Никитчикъ*; въ хорѣ сост. 37 дѣт.

8. Олевское, въ м. Олевскѣ, Олевск. вол., *почт. ст. Олевскъ*, откр. въ 1894 г., преобр. въ 1902 г., помѣщ. въ соб. д.; на сод. учил. отп. отъ казны—1060 р. и отъ общ.—650 р. Учащ. 83 м. и 56 д. Ок. к. 11 м. и 4 д.

Въ 1905 г. при учил. откр. бесплатн. народн. библиот. имени Ф. Ф. *Павленкова*.

Почетн. бюстят., двор. Николай Алекс. *Флеровъ-Булакъ*, 2 февр. 1905 г.

Завѣд. учил. Порфирій Конст. *Луцукъ*, ок. к. Корост. учит. сем., 1 сент. 1901 г., 1 янв. 1906 г., сод.—450 р., за пѣвіе—50 р. и квартира.

Законоучит., свящ. Пиканоръ Аристарх. *Левичкій*, ок. к. Вол. дух. сем., 15 янв. 1897 г., 31 сент. 1902 г., камил.—о мая 1905 г. сод.—150 р.

Учит. Теодоръ Алексѣев. *Шихинъ*, ок. к. Корост. уч. сем., 1 окт. 1910 г., сод.—360 р. и кварт.

Учит. Алексѣй Теофан. *Должанскій*, ок. Жит. педаг. к., съ прав. преп. въ 2-кл. уч., 15 окт. 1905 г., сод.—360 р. и кварт.

При учил. им. $\frac{1}{2}$ д. земли, на котор. разв. садъ и огор.

Пѣвію обуч. завѣд. учил. П. *Луцукъ*; въ хорѣ сост. 24 учащ. и 6 взросл.

9. Славчанское, въ м. Славечно, Славчанской вол., *почт. ст. Веледники*, откр. въ 1899 г., преобр. въ 1900 г., пом. въ соб. д.; на сод. учил. отп. отъ казны—1000 р. и отъ общ.—720 р. Учащ. 76 м. и 7 д. Ок. к. 5 м. и 1 д.

Въ 1905 г. при учил. откр. бесплатн. народн. библиот. имени Ф. Ф. *Павленкова*.

Завѣд. учил. Николай Петров. *Запоровскій*, им. зв. уч. церк.-прих. шк., 1 сент. 1899 г., 30 нояб. 1900 г., серебр. мед.—6 дек. 1910 г., сод.—480 р.

Білокуровицька (Білокоровицька), Олевська і Юрівська волості відносилися тоді до Овруцького повіту і займали території нинішнього Олевського та частини Лугинського, Ємільчинського і Новоград-Волинського районів, деякі населені пункти мали інші назви. У містечку Олевськ, що стояло серед лісів і боліт, в ті роки діяло волосне правління, православна церква і римсько-католицький костел, синагоги, працювали тартаки (лісопильні), смолокурні, каменоломня, два млини. Влада не дуже піклувалася про соціальний розвиток населення, а тому крім школи тут діяла лише одна лікарня на 10 ліжок та декілька приватних лікарів. Поштовх містечко отримало, коли у 1903 р. через нього було прокладено залізничну колію Київ – Ковель. Через рік відкрилася поштова станція та телеграф. З 1909 р. почав працювати фарфоровий завод, де виготовляли господарський посуд. Розвивалася борошномельна промисловість, масово велися лісорозробки. Уже на той час в Олевську налічувалося близько 100 крамничок.

За спогадами Б.А. Співака євреї на початку ХХ ст. становили більшість населення Олевська, після революції на приміщенні селищної ради поряд з вівіскою на українській мові була вівіска й на ідиш. У містечку діяло чотири синагоги. Їх поступово закривали, і в приміщенні найбільшої та найкращої з них розмістили єврейську школу (на мові ідиш).

Документи Житомирського облдержархіву та районного краєзнавчого музею свідчать, що зачинателями народної освіти на Олевщині були вчителі П.Т. Кривоносов, Ф.В. Виговський (селище Олевськ), Д.П. Янович (Білокуровичі), В.Р. Межевов, Носікова, Лотоцький (Довгосілля), С.Ткачук, В.Г. Тапчай (Жубровичі), В.О. Уринюк, Р.Г. Росліцька, М.Лівицький (Кишин), Бугайчук (Радовель), С.К. Павленко, Редчицький, Іваненко (Зубковичі), Ф.Н. Левицька (Тепениця).

Особливості формування освіти Олевщини в процесі становлення радянської влади на Україні.

Перша світова війна, а за нею події революції 1917 р. наклали свій відбиток як на соціально-економічні відносини в цілому, так і на освіту зокрема. В 1917 р. в селищі створюється місцева організація РСДРП(б), головою якої став В.Лагутін. В січні 1918 року в Олевську встановлено радянську владу, обрано волосний революційний комітет.

Зміна політичного устрою безпосередньо вплинула на стан народної освіти, суттєвих змін зазнала й сільська школа. У першій половині ХХ століття дослідники виділяють такі три етапи її розвитку: етап становлення єдиної трудової школи (1917-1920 рр.), дослідницько-експериментальний етап (1920-і – початок 1930-х рр.), етап уніфікації державної освіти (1930-1940-і рр.).

На більшій частині території України з 1920 р. запанувала радянська влада. Ідеологія пролетаріату проголошувалася «найпередовішим і найвищим досягненням людської думки, єдино правильним фундаментом побудови суспільства соціальної справедливості. Її мали скоритися і нею керуватися всі інші верстви населення». Дієвим засобом упровадження цієї ідеології цілком слушно вважалася система освіти, яку треба було докорінно переробити, поставити на службу керівників

компартії і держави.

У травні 1919 р. Наркомат освіти УСРР (Української соціалістичної радянської республіки – *прим. авт.*) затвердив «Положення про єдину трудову школу УРСР», яке цілком відповідало «Основним принципам єдиної трудової школи РРФСР» від 16 жовтня 1918 р. Уряд прийняв кілька документів, які регламентували діяльність школи: у січні 1919 р. – про передачу всіх навчальних закладів у відання Наркомату освіти, а також про відокремлення церкви від держави та школи від церкви, у березні 1919 р. – про скасування оплати за навчання в школах, у вересні 1920 р. – про впровадження української мови в школах.

Основи політики комуністичної партії і радянської влади в галузі народної освіти були викладені в програмі партії, прийнятій на VIII з'їзді РКП(б) в березні 1919 р. Там же були визначені основні принципи єдиної трудової школи: навчання на рідній мові, спільне навчання хлопчиків та дівчаток, відділення школи від церкви, нерозривний зв'язок навчання з суспільно-виробничою працею, забезпечення всіх учнів їжею, одягом, взуттям та навчальними посібниками за рахунок держави.

Відповідно до постанови радянського уряду 25 квітня 1919 р. був опублікований наказ, згідно з яким усі справи, а також майно розформованих на той час відділів Губернського земства переходили в розпорядження Відділу народної освіти губернського революційного комітету. За постановою Губревкому школи всіх типів, їх майно у повітах і волостях підпорядковувалось повітовим і волосним відділам народної освіти. Відділ народної освіти організував облік шкіл, обстежував стан їх приміщень, виявляв матеріальну базу, а також проводив велику організаційну і методичну роботу серед вчителів.

В 1920 р. шкільна система країни знову змінилася. Утворюються початкові школи (перша ступінь), в яких діти 8-11 років навчалися 4 роки та семирічні школи, в яких після початкових класів діти за 3 роки проходили програму 5-7 класів. Після закінчення 7-річної школи учні могли навчатися у технікумах і школах ФЗН. В цей же період були відкриті робітфаки для переростків і дорослих, в яких можна було отримати середню освіту. Трудові школи стали називатися школами I ступеня. У

першій половині січня 1920 р. з ініціативи Губкому КП(б)У була скликана розширена нарада шкільних працівників Волинської губернії.

<u>VI</u>		<u>Олевская волость:</u>	
1	Олевская 1 ^я ✓	укр.	1 Ступник Григорий 2 Толмачук Мирослав 3 Богдановский Мидия 4 Гусаренко Никола
2	Олевская 2 ^я ✓	євр.	1 Глоzman Леба 2 Шлейрман Мевша
3	Олевская 3 ^я ✓	польск	1 Ясінская Аелма
4	Долгосельская ✓	укр.	1 Потапкий Василий 2 Потапкий Александр
5	Клишинская ✓	укр.	1 Гусаренко Борис
6	Лопатинская ✓	укр.	1 Лопатинская Надежда 2 Бек Иван
7	Золотинская ✓	укр.	1 Поканюк Ви-дра
8	Барбаравская ✓	укр.	1 Демисевий Надежда
9	Болярская ✓	польск	1 Росса Бранислав

Наказ Коростенської окріно (окружної інспекції народної освіти – прим. авт.) про штат вчителів шкіл Олевської волості (з документів ДАЖО – Державного архіву Житомирської області).

Згідно цих положень у селах району починають відкриватися та реорганізуються школи. У 1918 р. відкривається початкова школа у селі Білокуровичі. Першими вчителями в ній були Надія Саботович та Ольга Вікторівська. Класів було чотири, працювали у дві зміни. Так було до 1924 р. З 1924-25 н.р. школа розміщується у приміщенні колишньої волості. Вчителі Йосип Калько та Марія Грахольська навчали близько 160 дітей. Після революції відкриваються початкові школи також у селах Зубковичі, Журжевичі і Юрово, у 1920 р. – в с. Будки-Собичинські, в с. Голиші у колишній хаті-читальні, а також у с. Михайлівці та с. Млинок, в Зольні – у хаті Захара Тимощука (в 1920 р. сільрада купила хату у старого єврея Епеля Лейбиша і там організувала 4 класи), трикласна ЦПШ с. Радовель реорганізовується в чотирикласну школу. У 1921 р. почала діяти початкова 4-річна трудова школа у с. Копище. Збільшення мережі шкіл у 1920-21 рр. на Олевщині просувалося вперед з великими труднощами. Справу організації народної освіти затягувало прифронтове становище.

У 1922 р. в Олевську відкривають першу трудову 4-річну школу та другу школу для єврейських дітей. У першій школі навчання велося на українській та російській мовах, приміщення знаходилося на території двору нинішньої пошти. В той же рік на станції Білокуровичі відкрив початкову школу відділ учбових закладів Південно-Західної залізниці. У 1924 р. у приватній хаті відкрито початкову школу в с. Стовпинка. В ці роки будуються або відкриваються початкові школи в селах Перга, Зольня, Андріївка та ін.

В той же час наслідки першої світової та громадянської війни призвели до того, що число учнів у школах суттєво зменшилося, поза навчанням перебувало більше 54 % дітей.

З кінця 1917 р. до червня 1920 р. на більшій частині Волині влада змінювалася багато разів. У 1920 р. під Олевськом відбуваються запеклі бої Червоної Армії з білополяками. 6 липня 1920 р. Олевськ було звільнено від польської окупації. За 11 км від Олевська пройшов кордон з панською Польщею. 5 лютого 1921 р. знову було утворено волосний революційний комітет на чолі з Опанасом Бондаренком, в складі якого був і відділ народної освіти. Начальником відділу став Степан Білоус. В 1922

р. в Олевську відкрито 5-річну школу, якою завідував Михайло Поліщук. Слід відмітити, що у 1915-1923 роках у с. Білокуровичі жив і працював відомий український письменник Степан Тудор. Він вчителював після революції, проводив велику організаційну роботу, роз'їжджав по селах з агітацією. Був деякий час начальником відділу народної освіти. У тих складних умовах нелегко було зберегти здоров'я, у 1923 р. він захворів на сухоти (туберкульоз) і змушений був повернутися додому на Галичину.

У 1922 р. в містечку розмістився штаб 19-го Олевського прикордонного загону, сформованого на базі окремого батальйону 391-го Таращанського полку (командир Твердохлебов, потім Ямницький та ін.). Хоча громадянська війна в цілому в країні закінчилася у 1922 р., в Олевській та сусідніх волостях визвольні загони Ю.Тютюнника продовжували антибільшовицьку боротьбу ще до 1928 р.

Педагогічні кадри на Волині перебували в жахливому матеріальному становищі. У той час педагогам доводилося скрутно. Щоб врятувати себе від голодної смерті, вчителі продавали останні домашні речі, шукали допоміжної роботи, до пізньої ночі переписували канцелярські папери, виконували будь-яку роботу. Заробітна плата призначалася волосним відділом народної освіти і видавалася зерном, яке збирали з селян після продрозкладки, затвердженої сільською радою. Траплялося, що вчителі місяцями не одержували зерна-зарплати.

§ 2 наказу № 1 по Коростенському відділу народної освіти від 1 січня 1923 р. вказує на те, що утримання двох інструкторів по соцвиху переноситься на місцеві кошти самообкладання і інструктор т. Бех прикріплюється до Олевської, Білокуровицької, Голишівської і Юрівської волостей.

§ 5 наказу свідчить, що в Коростенському повіті по волостях встановлюється наступний штат функціонуючих шкіл та працюючих в них вчителів:

II. Білокуровицька волость – 9 українських та 1 українсько-німецька школа, 17 вчителів.

IV. Голишівська волость – 6 українських, 1 єврейська, 2 польських школи, 4 вчителі.

V. Олевська волость – 6 українських, 1 єврейська, 2 польських школи, 15

Олевський район Коростенської округи.

Книга Волинського губерніального відділу народної освіти «Установи Народної Освіти на Волині», розроблена за матеріалами Губнаросвіти на 1 січня 1924 року Губінспектором Соцвиху І.Афанасьєвим свідчить, що з 1 листопада 1923 року заврайкультгумом Олевського району Коростенської округи призначено Зубаїва (так вказано в документі – *прим. авт.*) Андрія Павловича, 1893 року народження, українця, селянина, члена КП(б)У, освіта – 3-річна школа та 9-місячні курси при Губрадпартшколі.

Проблемою в розбудові нової школи була нестача педагогічних кадрів. Особливо гостро вона постала у сільській місцевості, оскільки розпочалася боротьба проти «буржуазних націоналістів», меншовиків та інших «ворогів». Влада активно вживала заходів для підготовки вчителів. Фахову підготовку поєднували з ідейно-політичним вихованням, учитель мав стати провідником ідей партії у галузі освіти та виховання не лише молоді, а й батьків, громадськості.

Найбільш доцільною і поширеною формою підготовки вчителів були тоді республіканські, губернські і повітові курси. Поряд з курсами була створена мережа середніх і вищих спеціальних закладів. Ще в ході громадянської війни, в жовтні 1919 року було відкрито Волинський інститут народної освіти у м. Житомирі, Коростишівський та Новоград-Волинський педтехнікуми, значного поширення набуває професійна освіта.

Початок 20-х років посідає в історії України специфічне місце. З одного боку, на розвиток педагогічних ідей суттєво впливали особливості перших пореволюційних років, які започаткували нову національну систему освіти, що базувалася на демократичних засадах, – факт, що відіграв велику роль у подальшому розвитку педагогічної науки і практики, з другого – «українські більшовики ще прагнули автономії, бажали самі керувати процесом творення «соціалістичного суспільства», визначити якщо не стратегію, то бодай тактику». Усе це певною мірою позначалося на діяльності Наркомосу України, який розробляв і впроваджував власну модель освітньої системи, встановлював свої засади управління нею.

Розбудова національної системи освіти цього періоду тісно пов'язувалася з утвердженням комуністичних ідеалів. Важливим засобом досягнення такої мети визначалося використання національної культури, національної мови, національної школи. З огляду на це водночас із створенням системи освіти розпочалася її українізація, що передбачала опору на місцеві, «корінні» кадри. 27 липня 1923 р. Раднарком УСРР прийняв декрет «Про заходи в справі українізації шкільно-виховних і культурно-освітніх установ». Впровадження політики українізації полягала в наданні Україні так званого статусу «незалежної держави». Ця радянська «незалежність» дала змогу нашій державі протягом кількох наступних років певною мірою користуватися освітньою, культурною і мовною свободою.

Незважаючи на труднощі, значною мірою викликані власними діями, радянська влада проявляла турботу про вчителя. Згідно наказу Волинського губвиконкому повітовими комітетами створювалися комісії, які зобов'язані були стежити за систематичною видачею вчителям державного пайка, вишукували місцеві ресурси, кращих вчителів преміювали продовольчими продуктами, сприяли поліпшенню житлових умов учителів. В 1924-25 навчальному році в порівнянні з 1923-24 навчальним роком ставка сільського вчителя зросла на 67%. З 1927-28 навчального року були проведені періодичні надбавки за кожні 5 років роботи в школі для учителів початкових та середніх шкіл.

В містах і селах Волині організовувалися школи для дорослих, розпочиналася величезна робота по ліквідації неписьменності та по піднесенню культурно-освітнього рівня народу.

20 серпня 1924 р. на засіданні Коростенської окріно було заслухано доповідь т. Брасюка «Про стан шкіл та внутрішню їх роботу Олевського району». Доповідач звертав увагу РВК на малу кількість дітей, що «одвідують школи». Однією з причин цього є «досить поширена пошесть корости в Олевському районі». Звертає увагу на необхідність призначити в Андріївську школу польського вчителя, який би відповідав призначенню. Відмічає «недбайливе відношення Уповноважених Лопатицької, Голишівської, Довгосільської сільрад щодо відвідування учнями школи та активізації роботи шкіл, що знаходяться в прикордонній смузі». Відзначає,

що «вчительство Олевського району в своїй більшості охоплено до громадської роботи».

Поряд з цим, у вказаному вище Довгосіллі, як свідчать спогади очевидців, у 1924 школу було розібрано і матеріали передано на будівництво погранзастави. Навчатися дітям довелося у пристосованому приміщенні.

З 1922 року в Україні набуває поширення дитячий комуністичний рух. В 1925-26 роках у школах району організуються комсомольські і піонерські осередки.

У 1925 р. у с. Зубковичі була відкрита хата-читальня, де під керівництвом вчителя Собка 25 активістів були закріплені над 301 неписьменним. У 1927 р. тут діяла 4-річна трудова школа, в якій працювали 3 вчителі, які навчали 85 учнів. В 1926-27 роках відбудовується початкова школа в с. Жубровичі (стара була спалена білополяками, діти навчалися у хатах по хуторах). Будується нове приміщення у с. Барбарівка і Зольня. У с. Стовпинка діти з 1924 р. навчалися у приватній хаті, першим вчителем був Іван Максимович Карпенко. У 1928 р. в селі збудовано школу на два класи з квартирою для вчителя і вчительською кімнатою. Початкову 4-річну школу у с. Майдан у 1928 р. було спочатку відкрито в особистому будинку Марка Власовича Майстра, а через рік збудували окреме приміщення. Першим завідуючим був священник Олександр Хотін, вчителем – Петро Полянський.

У 1926 році в Олевську розпочато також будівництво власної електростанції на р. Уборть.

За даними районного краєзнавчого музею, згідно перепису 15 грудня 1927 року з'ясовано, що у трьох олевських школах працювало 19 вчителів, які навчали 775 учнів.

Безпосередньо по школах:

Олевська 1-а українська 7-річна – 10 вчителів, 442 учні.

Олевська 2-а українська 4-річна – 4 вчителі, 164 учні.

Олевська 3-я єврейська – 5 вчителів, 169 учнів.

Поряд з тим, у Житомирському державному обласному архіві знаходиться список шкіл, де вказано кількість вчителів та учнів у них станом на 15 грудня 1928 року, у якому друга олевська школа з українською мовою навчання відсутня (див.

табл. 1). Можливо, вона не включена до списку тому, що була підпорядкована залізничному відомству, про що йтиметься нижче.

Таблиця 1.

Список шкіл Олевського району станом на 15 грудня 1928 року.

№	Назва школи	К-ть учнів	К-ть вчителів	№	Назва школи	К-ть учнів	К-ть вчителів
1	Держанівська	36	1	20	Зубковицька	84	2
2	Болярська	42	1	21	Лопатицька	91	2
3	Собичинська	57	1	22	Голишівська	72	2
4	Жубровицька	56	1	23	Зольнянська	79	2
5	Андріївська	47	1	24	Білокоровицька	86	3
6	Артинська	31	1	25	Зазірська	34	1
7	Хочинська	43	1	26	Радовельська	64	1
8	Копищанська	81	2	27	Сущанська	42	1
9	Перганська	52	1	28	Пост Дров'янська	77	3
10	Замисловицька	42	1	29	Олевська (євр.)	160	4
11	Журжевицька	41	1	30	Олевська (укр.)	163	4
12	Тепеницька	63	1	31	Будко Собичанська	47	1
13	Михайлівська	27	1	32	Рудня- Собичанська	33	1
14	Рудня-Озерянська	31	1	33	Юрівська	150	6
15	Рудня- Радовельська	53	1	34	Станція Білокоровичі	154	7
16	Юстенбургська	37	1	35	Стовпинська	23	1
17	Кишинська	86	2	36	Млинок- Собичинська	21	1
18	Майданська	38	1	37	Сердюківська	25	1
19	Довгосільська	70	2	38	Топільнянська	27	1

Крім того, в Олевську працював пункт з ліквідації неписьменності, профполітшкола, курси підвищеного типу, курси для підготовки до ВУЗу, 3 політшколи, сільбуд, клуб фарфорового заводу, 6 бібліотек та 1 кіно.

5-та рівнобіжна група учнів Олевської 7-річної трудової школи, початок 1930-х років (з музейної кімнати Олевської гімназії).

Тотальна колективізація сільського господарства вплинула на структуру та зміст сільської школи: так, багато 7-річних шкіл було реорганізовано у школи колгоспної молоді. Олевська перша школа називалася певний час політехнічною. Розпочався процес прикріплення сільських шкіл до колгоспів, а міських – до фабрик і заводів. Тож на початку політехнізм полягав у тому, що в майстерні було встановлено два верстати – токарного і столярного, де учні мали з допомогою вчителя впродовж року виготовити по декілька виробів. Індустріалізація та колективізація, які дедалі швидшими темпами нав'язувалися в Україні, вимагали наближення мети та завдань школи до потреб суспільства. Авторитаризм, який у 1930-х роках став реальністю, проявився і в специфічному підході до розвитку системи освіти.

На зміну цим методам прийшов бригадно-лабораторний, який також не виправдав себе. Постановою ЦК ВКП(б) від 5.XI.1931 р. про початкову й середню школу ухвалено «відмовитися від признання будь-якого методу за універсальний, а

натомість рекомендовано застосувати різні нові методи навчання, що можуть сприяти вихованню ініціативних та діяльних учасників соціалістичного будівництва». Майже через рік, 25.VIII.1932 р. ЦК ВКП (б) в своїй постанові визнає корінну хибу трудової школи в тому, що навчання не дає достатнього обсягу загальноосвітніх знань.

Варто додати, що на той час селяни йшли в колгосп неохоче. Здебільшого туди вступали тільки бідняки, які сподівалися отримати щось від держави. Заможні селяни та середняки чинили спротив, продовжували займатися власним господарством, або проявляли прагнення до ведення хутірною та відрубного господарювання, випробуваного на початку століття під час Столипінської аграрної реформи, що посилювало процес переселення на хутори. Як наслідок, на початок 30-х років на Олевщині існувало більше 300 поселень, більшість з яких були хуторами.

До 1928 р. в с. Білокуровичі працювало дві початкові школи. В 1928 році одна з них переформовується, їй присвоюється нова назва: семирічна школа фабрично-заводського навчання. Школа була підпорядкована відділу навчальних закладів Південно-Західної залізниці в м. Києві. Очолював школу під час реорганізації Хома Федорович Колощук – вмілий організатор і педагог. Його дружина Софія Данилівна викладала російську мову і літературу. Учителем математики був М.Чернишов, історію викладав Сава Львович Осипчук. Зарплата вчителів була мізерною, а тому громади утримували їх на свої кошти, розплачуючись хлібом, картоплею та ін. Тоді ж відкривається ще одна початкова школа на хуторі Борки поблизу Білокурович.

На початку 1928 р. відбувся перший випуск слухачів гуртка по ліквідації неписьменності села Копище. Курс навчання пройшло 28 хлопчиків і юнаків віком від 10 до 20 років, які в обстановці урочистості змогли власноруч розписатися у заліковій відомості.

С.Б. Співак (селище Олевськ) згадує, що його у 1928 р. віддали до місцевої 4-класної початкової школи залізничного відомства, де навчання проводилось українською мовою. Її простий будиночок знаходився за містом і залізницею, одразу у лісі, оточений доглянутим фруктовим садом, урожай з якого йшов у шкільну їдальню. Це був період так званої «скрипниківщини» – українізації,

російських шкіл тоді в Олевську не було. (Микола Скрипник – активний провідник українізації, у 1927-1933 рр. – нарком освіти УРСР – *прим. авт.*). Навчання відбувалося за п'ятиденним графіком. У школі працювали дві літні вчительки та завідуючий Борис Олександрович Гусаренко, який, окрім адміністративної і господарської роботи, викладав у 4-му класі. Діти були різного віку. Крім олевських, здебільшого з єврейських сімей, навчалися діти залізничників. Було також декілька сільських дітлахів із навколишніх хуторів. Вони добиралися до школи попутними товарними чи маневровими поїздами, дрезинами або приходили пішки.

Районна конференція вчителів прикордонної Олевщини, 5-6.V.1928 р. (з архіву районного краєзнавчого музею).

Не дивлячись на значні труднощі, в районі працювали справжні подвижники радянської влади і народної освіти. Це Олександра Вікторівська і Надія Саботович, Йосип Калько, М.Грохольська (с. Білокуровичі, 1923-1925 рр.), Михайло Чернишов (ст. Білокуровичі, 1919-1939 рр.), Собко (с. Зубковичі, 1925р.), Сильвестр Іванович

Дідковський (с. Жубровичі, 1927 р.), Григорій Матвійович Ступін (селище Олевськ, 1922 р.) та інші.

В кінці 20-х років Коростенською окружною інспектурою народної освіти проводиться обстеження роботи шкіл та запроваджується звітність районних відділів народної освіти. В обласному державному архіві було знайдено акт обстеження Андріївської школи Олевського району, яке проводилося в березні 1930 року.

В акті є 8 розділів. До акту додаються рукописні матеріали на німецькій мові, датовані 31 березня 1930 року з підписом Головський. Документ розкриває слабку матеріальну базу українсько-польської початкової школи, роботу вчительки О.О. Малишевської, яка навчала 30 учнів (2 групи) двома мовами, організацію самовпорядкування в школі, антирелігійне виховання учнів тощо.

В обласному архіві знайдено «Списки вчителів по районах на 1929/30 н.р. від 6.09.1929 р.». Серед них виявлено надісланий «терміново список вчителів та відомість про склад останніх по Олевському району, станом на 1.09.1929 р. в 2-х примірниках», підписаний інспектором та діловодом. Згідно даного звіту, на початок 1929/30 навчального року у районі вже налічувалося 43 школи.

До згаданих раніше шкіл додаються Андро-Ольганівська 3-річна, Будко-Собичинська 4-річна, Дубрівська 1-річна, Держанівська 2-річна, Зазірська 2-річна, Млин-Собичинська 2-річна, Собичинська 4-річна, Сердюківська 2-річна, Тепеницька 4-річна, Рудне-Радовельська 2-річна, Рудне-Озерянська 2-річна, Рудне-Перганська 2-річна школи. Продовжують будуватися і відкриватися нові школи: 1927 р. – у с. Суцани, 1933 р. – в Замисловичах. Школи, які були відкриті раніше, розширювалися, збільшувалась кількість вчителів. З усіх шкіл тільки Олевська 1-а та Юрівська школи стали 7-річними.

Всього у 1929 році у 43 школах району працювало 99 вчителів. З них у трьох олевських школах 21 вчитель: 13 в Олевській 7-річній і по 4 вчителі в Олевській 4-річній українській та Олевській 4-річній єврейській.

Королевского Верута Озерского района Волынской губернии

ОБОЛЕДОВАНИЕ АНДРЕЕВОЙ ШКОЛЫ.

1. Школа имеет один комплект, существует с 1924 года.
2. Школа занимается обслуживанием до 5-ти верст.
3. Отдаленность от района 22 верст, столько же от железной дороги.

Материально-хозяйственное состояние школы.

1. Дом занимаемый школой собственный, под школу годиться, но крыша будет ремонт, по комплекту учеников отвечает как светом так и духом, санитарный стан хороший.

2. Школа работает в одну смену

3. Квартира для учителя имеется состоит из комнаты и кухни, сараи для дров и коровы имеется.

4. Школьной мебели имеется: 2 стола, 10 лавок 4-хместных табуретки, один щет и доска, в старом состоянии.

5. Учебниками школа обеспечена на 80%, Украинских учебников имеется досвітка 1-го триместра 10, 2-го трим. 10, 3-го трим. 5, До праці 2-ая часть новых 5, старых-1927 г. 15 каллиграфия 10 шт. /школьные тетради/ Граматики 3 шт., задачник 10 шт. 2-ая часть 1 и часть 5 шт. польские подручники элементарные 1 шт. часть 10 шт., Наша Школа 2-ая часть 6 шт. До праці 10 шт. География 1 часть 2 шт. Природа дома и в школе 2 шт. Коротка граматика 1 шт. И тория обыкновенная /природоведения/ 1 шт. задачник 1-ая часть 5 шт. 2-ая часть 10 шт. 3-ая часть 3 шт. Коротка теория арифметики 10 2 стр. задачника для I группы для ликнепу польские серп и молот 10 шт. украинские для ликнепу 30 шт. /червоний Прапор/ карта имеется только Королевской округи/Глобуса нет карты полушарий нет, шкафа для книжек нет

6. При школе имеется библиотека с литературой следующими брошюрами пионерська с 16 шт. имеется журнал "Бондзь Ротув"

7. Земли при школе имеется I-го хозяйства никакого нет.

8. Состояние здоровья детей бывает заболывания головной болью животом, на все время дней 20 в 1929/30 г. не было.

9. Специальных коштів не имеется, Бюджет школы составляет 852 руб

10. Школа сетом и отоплением обеспечена достаточно на 100%

11. На ремонт школы было отпущено 350 руб. расходовано 205 р. 50

12. Стан метеріального господарства, облік та відчитність переважає сільрадою.

13. Школа працювала без перебою.

Педагогичний персонал школи:

1. Учителем I МАЛИШЕВСЬКА Елена Александровна, безпартийна окончила Витомирскую гимназию частную педагогическую специальность 7 лет на полностью школьной работой

У Ч И Н И К И Ш К О Л Ы

1. Учеников имеется 30 разделяются на 2 группы Девочек 8, ребят 22, поляков 17, Украинцев 10 немец. 3, по составу 2 серед. 28 бивняків.-

2. Школьного возраста охвачено по 100% посещаемость детьми школы в П и Н трим. 99% причина вовремя религиозных праздников так что родители уезжают в гости большинство заможных и поляков.-

3. Состояние здоров"я детей бывает заболевание головной болью животом, за все время дней 20 в 1929/30 р.

4. Самовпорядкування в школе Учкомом, Господарською комиссией санкомом, засидань было 3 санком собирався 3 раза, Хозяйственная собрала 4, раза общих собраний 8, выделены комиссий для сборов денег на памятник им. Коцобинського, Общее собрание выборы комиссий по подготовке к праздникам, покупка мяча, подписка на журнал "Вонзь годув" организация гуртка "безвирника", охрана праці следит за чистотой Санком, хозяйственная комиссия за обеспечением школы от холода, подготовка к праздникам планатов, окраска школы высыпать дорожки песком возле школы.-

У П Р А В А Ш К О Л Ы

1. Управа школы имеется засидала 1 раз ремонт крыши в школе, обезпечена дровами и регулярно посещение учеников школу.-

УІ. ПЕДАГОГІЧНА РАБОТА ШКОЛЫ.

Школа считается польсько-украинская, раб занятия проводятся на польском украинском языке, План работы имеется, в плане не зазначено для польской школы педагогической работы, а только для украинской. Так-же писано все протоколы и планы на украинском языке, Районский директор говорит учительница говорит что-бы ввести всю работу только на украинском языке,

Работа в школе проводится таким методом, до 1-го учня говорит по польский и одночасно до другого по украинский. т.е: мешаным языком украинским, польским.

У П Ф І З К У Л Ь Т У Р А

Песни чи учение і гімнастика

С отстающими учениками ведется такой метод занятия; прикрипляют к другому ученику больше сильного.

Учет школьной работы а также успеваемость выписывается в журнал не отмечается, учеба польских занятий как то польской мови читанки а лиш по украинский так что невозможно проверить что с польской науки проходит по учебникам.

Участие в школьной жизни учеников не регистрируется. Революционные праздники как проводят ученики, материалов нету. Сослов учителя политическая работа проводится через беседы и читку безвирника журнала читкою газет. Со слов учительницы религиозные праздники на жизнь школы не отражается а также население до антирелигиозного воспитания об"етивно относиться. /Лично мое мнение выше означенной учительницей что до религиозных праздников а также антирелигиозной работы не верные/ Участие в весенней полевой кампании ученики не принимали ввиду того что такой работы не было отвечает учительница.

Настроение учеников политическое не важное, были случаи что ученики выступали и говорили что про коллективизацию нам не говорить, потому что везде можем слышать и нам надоело лучше давайте читать. Отношение к школе их отцов неважное говорят хорошо бы учителя более полезнее, бы было, до учительки отношение хорошее. Состороны учителя физически действна учеников незамечалось жалоб нет.

Культурную роботу и политическую школа перед селян не проводит.

Методическая работа учителя в повышении своей квалификации.

Учительница записалась на украинские заочные курсы Харькова а также в ЗІНО, выписывает газеты "Народный Учитель", ВІСТІ, Поліська-Новина та "СЕРП".

Участь вчителя в громадській роботі.

Выбраная до Ревизионной комиссий сельради,

er Qualifikation die Arbeit erschwert.

VIII. Teilnahme des Lehrers in der öffentlichen Arbeit. -

Der Lehrer nimmt an der gesellschaftlichen Arbeit teil dergleichen aktive Arbeit im Kollektiv wo er Mitglied der Verwaltung ist.

Mit den Aufgaben des jetzigen Momentes wird der Lehrer in jeder Hinsicht nach seiner Möglichkeit und Fertigkeit fertig. -

31/III. 1930.

Оловетин

Акт обстеження Андріївської українсько-польської школи, 1930 р.

(з документів ДАЖО).

Із форми 2 звіту видно, що з 99 вчителів було 58 чоловіків і 41 жінка. За партійною приналежністю: 4 члени КП(б)У, 2 кандидати в члени КП(б)У, 14 комсомольців, 79 позапартійних. За соціальним станом 54 чоловіки були селянами, 6 – робітниками, 27 – службовці, 5 – кустарі, інші – 13 чоловік. За освітою: 5 чоловік закінчили інститути народної освіти або університети, 26 – педтехнікуми та учительські семінарії, 22 – повні гімназії, середні школи, 12 – профшколи, 21 –

вибули з педтехнікумів, гімназій, семінарій, 10 мають нижчу освіту, 3 мають звання учителів церковно-приходських шкіл (ЦПШ)). 41 вчитель займається з першою групою, 38 – з другою, 37 – з третьою, 20 – з четвертою групами (класами). Певна кількість вчителів виконувала роботу у різних групах.

Випуск учнів IV гуртка Олевської семирічної трудової школи, 1931 рік. (з архіву Олевського районного краєзнавчого музею).

20-21 червня 1931 року в урочистій обстановці відбулася перша олевська районна партійна конференція. В числі інших питань обговорювалося і про розвиток освіти. Майже одночасно, а саме 30 червня 1931 р., за підписом начальника штабу РСЧА Єгорова та командуючого Київським військовим округом І.Якіра затверджується план будівництва Коростенського укріпрайону. Створюючи рукотворну завісу від зовнішніх ворогів, яка так і не виправдала себе, під її прикриттям владою почалася нова кампанія грабунку місцевого населення та примусового заганняння його у колгоспи. На Україну насувався голодомор.

До 1934 року обов'язкове початкове навчання було введено по всій країні. В цей час у великих селах початкові школи стають семирічками. Кількість учнів у

класах значно зростає. В 1930 році будуються та стають семирічними школи у селах Тепениці, Журжевичах, в 1931 році – в с. Білокуровичі, с. Собичино. Постановою ЦК ВКП(б) від 25 серпня 1932 року запроваджено організацію середніх шкіл. Першою середньою школою на Олевщині стала Олевська школа № 1. В 30-х роках деяким селам району змінили назви: Білокуровичі стали називатися Білокоровичами, Довгосілля – Кам'янкою, Барбарівка – Варварівкою. (Значно пізніше, вже після війни Собичино перейменували в Комсомольське, Голиші – в Жовтневе, Юстенбург – в Устинівку, сусідні М'яколовичі – в Миколаївку, біля станції Дров'яний Пост виросло село, яке назвали Пояски, ще пізніше Радоробель став Хмелівкою, Чиста Луза – Соснівкою).

В 1935 році в Олевський прикордонний район приїжджав секретар ЦК КП України, один з організаторів голодомору українського народу, сталінський приспівник Павло Постишев. За його сприяння в 1936-37 рр. зводяться нові приміщення районного будинку культури та поліклініки. Будуються на той час типові двоповерхові дерев'яні школи в селах Білокоровичі, Жубровичі, Радовель, Кам'янка та цегляне двоповерхове приміщення Олевської першої середньої школи. Радянський механізм експропріації спрацьовував і тут: частина шкіл відкривається у приміщеннях, конфіскованих радянською владою у розкуркулених та висланих за межі району селян. Зокрема відомо, що такою була Заборочанська початкова школа, яка почала діяти з 1938 р. та Кам'янська, яку збудували прикордонники з розібраних хат розкуркулених і репресованих місцевих жителів.

Будівництво нового приміщення Олевської першої школи, 1935 р. (з музейної кімнати Олевської гімназії).

Поряд з тим, будуються початкові школи в селах Варварівка і Корощино, будуються або розширюються та стають семирічними школи в селах Хочино, Копище і Кишин. В 1937 році Білокоровицька семирічна школа стає середньою, Білокоровицька друга – російською, в 1938 р. відкривається Білокоровицька третя школа. Середня школа працювала у три зміни з багатьма паралелями. Вона охоплювала велику ділянку, куди входили села Білокоровичі, Бучмани, Дров'яний Пост, Дивлін, Жеревці, Красна Волока, Топільня, Злотин. На території села Білокоровичі також було відкрито лісотехнікум, який згодом перевели в м. Малин. В 1938 році будуються початкові школи в Поясках і Майдані-Копищанському. Є свідчення, що в кінці 30-х років діяла школа й у Чистій Лужі. Олевська друга школа стає російською семирічною школою, першим директором якої був Бланк. Початкові класи знаходились у старому приміщенні (нинішній двір поштового відділення), а 5-ті – 8-і класи – у двоповерховому – тоді дерев'яному приміщенні (пізніше комбінат побутового обслуговування, нині – відділ освіти РДА).

В ці роки в школах району натхненно працювали О.М. Ковтун, Галина Дзиндра, І.Сушко, М.О. Деревецький (с. Журжевичі), О. Хотін (с. Майдан), О.І. Кравчук, Тамара Мороз, С.В. Стрижевська, Гр. Левішко (с. Радовель), І.П. Пархомчук, Вилецька (с. Тепениця), Діденко, Приходько, Гіндич, Ганна Мусатова (Пінчук) (ст. Білокоровичі), Бланк, Лерман, Кагановський, Ланда, І.Й. Денисенко, Захар Семенович Шапіро (Олевська російська 7-річна школа), М.Б. Новолинська, Н. Ю. Райзберг, К. Д. Зленко, О. Чернишов та інші.

В Олевську перед війною працювало три школи: 1-а українська середня, 2-а російська семирічна та 3-я українська початкова, в яких навчалось понад тисячу учнів.

Пролетарі всіх країн, єднайтеся!

**БІЛЬШОВИК
ОЛЕВЩИНИ**

ВИХОДИТЬ ЩОДЕННО

27

СЕРПНЯ 1939 р.
НЕДІЛЯ
№ 194 (1820)

ЦІНА 5 коп.

Орган Олевського району КП(б)У та РВН Житомирської області Рік видання дев'ятий

Товариш
Як найк
зову, який б
дих вихованн
хист священн
разі потреби
га на його ж**Організовано розпочати
навчальний рік**

Більшовицька партія, радянський уряд і особисто товариш Сталін повсякденно дбають про народну освіту, створили всі умови для того, щоб школи, вчителі могли виховувати високо-розвинених, культурних людей, свідомих будівників комуністичного суспільства, безмежно відалих партії Леніна — Сталіна і нашій соціалістичній батьківщині.

Минулий навчальний рік був роком великих успіхів в житті і розвитку радянської школи. Вихід у світ Короткого курсу історії ВКП(б), "геніальна доповідь вождя народів товариша Сталіна на XVIII з'їзді партії, історичні рішення з'їзду, нагородження 781 сільських учителів України орденами і медалями і призначення 110 учителям почетного звання заслуженого вчителя — всі ці документи і події стали могутнім зброєю в політичному і творчому піднесенні творчої роботи вчителів.

Школи нашого району в 1938 — 1939 навчальному році працювали значно краще, ніж в 1937—38 навчальному році. Білорівницька робітська школа домоглася проц. успішності, олевська середня школа — 95 проц., чисто-лужська — 100 проц. Високої успішності учнів дали вчителі Каченівської нагороджена урядом "За трудову доблесть" Остухів, Левішів і

Однак, успішність по району ще недостатня. Вона становить лише 82,7 проц.

учнів було у білорівницькій, лопатицькій, суцанській школах.

Через декілька днів широко розчиняться двері шкіл. Просторі світлі кімнати заповнять відпочивші за літо, радісні діти. Але необхідно відмітити, що ще не скрізь повністю готові до нового навчального року. Деякі школи не забезпечені паливом, підручниками, навчальним приладдям. Лічені дні, що залишилися необхідно повністю використати, щоб у всеоброєнні розпочати навчання.

Нормальний хід навчання і виховання дітей залежатиме насамперед від правильної організації роботи школи з перших днів учоби, від правильної роботи вчителів, від правильної роботи кадрів. Директорам шкіл необхідно вже зараз скласти річні оперативні плани і вести контроль за повним і якісним виконанням їх.

Школи нашого району мають всі можливості домогтися в цьому році великої успішності. Необхідно лише всю свою роботу побудувати на основі соціалістичних методів праці, повсякденно боротись за виконання постанови партії, уряду та ВЦРПС про трудову дисципліну, щоб навести більшовицький порядок в школі.

Всю роботу конференції вчителів, яка зараз проходить, необхідно спрямувати до того, щоб виявити допущені хиби у минулому навчальному році, перейня-

Наша Армія стоїть зірким вартовим на рубежах, що відокремлюють соціалістичний світ від світу гноблення, насильства і капіталістичного варварства. Вона завжди, в будь-який момент готова ринути в бій проти всякого ворога.

*На передодні***Дадуть гідне
поповнення**

Колгоспники села Юрово дадуть у цьому році Червоній Армії і Військово - Морському Флоту 15 політично розвинених, добре фізично підготовлених юнаків — призовників.

Ще за делегидь до призову, призовники поставили собі за завдання ліквідувати свою малописьменність. Всі вони вчилися в школі дорослих. Крім цього вивчали гвинтівку, протигаз, техніку гранатометання, пройшли військову підготовку. Переважна частина призовників — воронішівські стрільці, значкісти ЦПХО, ГСО.

Наближається радість — призову Червоної Армії бійців нашої армії на політично-фізично здорова, молодь і я весь час вав себе таким раз я вже склав три оборонні знамення, Ворошиловського да", ЦПХО і ГСО. Я тільки в організувалася куди да по ліквідації менності серед них, я перший на заняття. По навчання одержав

В армію

Цими днями чила свою роботу ва школа по ліквідації малописьменності призовників у м. В школі на 16 призовників. 13 набуло освіти класи, 1 за 2 за II класи.

ОХОПИТИ ВСІХ ВИБОРЦІВ МІСТА ВІВ

Передова стаття газети «Більшовик Олевщини», №194 за 27 серпня 1939 р., у якій йдеться про районну конференцію вчителів 1939-1940 н/р. (ДАЖО).

Згідно наказу № 1 Коростенської окружної інспектури народної освіти від 1 січня 1923 р. в Олевській 1-й українській школі встановлено наступний штат вчителів:

1. Ступін Григорій
2. Поліщук Михайло
3. Бочановська Лідія
4. Гусаренко Ніна

З 1923-24 н.р. школа вперше почала навчати дітей у 5 класі. З протоколу № 4 Коростенської окріно від 17 листопада 1924 року з доповіді т. Брасюка «Про стан шкіл та внутрішню їх роботу» дізнаємося про рішення: «Олевську I українську школу залишити 6-річною».

З фотографії випускників першого випуску Олевської 7-річної школи, датованої 1928-1929 навчальним роком, можна зробити висновок, що з 1925 року школа стала 7-річною.

Випуск 1-ї зразкової школи комуністичної молоді, кінець 1920-х – початок 193-х років. (з архіву Олевського районного краєзнавчого музею).

Фотографії випускників 1931 та 1935 років на фоні школи дають підстави стверджувати, що до 1935 року школа знаходилася в одному і тому ж дерев'яному приміщенні. Про це свідчать спогади очевидців Л.Ю. Аратової, Н.М. Бурківської, Н.О. Ширмук, а також стаття Г.М. Ступіна «35 років в одній школі». З них же дізнаємося про стан матеріальної бази. Приблизно до 1925-27 років в школі були відсутні меблі, не було класних дощок, шаф, ніяких наочностей. Учні вчилися за збитими з дощок столами, сиділи на дерев'яних лавах, які зносили люди, писали на клаптиках газет. Особливо тяжко було з підручниками. Вони з'явилися в школі в кінці 20-х років. Однак про їх якість дізнаємося з протоколу засідання терпедоб'єднання Олевської 7-річної трудшколи від 27 лютого 1930 року № 74 «Про перегляд програмних матеріалів та підручників».

З виступу вчительки З.У. Немоловської: «Букварних слів мало. Відсутні довгий час писані слова раптом зустрічаються в букварі. Треба раніше увести писання. Нема віршів, до яких діти так охочі, навіть на перші місяці перебування в школі. Необхідно, аби малюнки в букварі були більш художніми, а то котик іноді подібний до собаки...».

Вчитель Гонікман звернув увагу на те, що «...необхідно аби діти відрізняли фарби. Додавати пофарбовані малюнки, бо діти не знають що синє, зелене тощо. Нема малюнків, з чого діти могли б змальовувати. Потрібно до букварів видавати великі таблиці, плякати, як колись до «Червоного прапора» видавалися». Вчитель Гусаренко відмічає: «Треба вже для школи видавати не підручники, а журнали, бо життя змінює матеріали».

З 1932 року школа стала десятирічною. Замість робітфаку при ній почала працювати вечірня середня школа для дорослих і середня школа для начскладу прикордонного загону. У школі вже з'явилися парти. У відкритому продажу при школі з'явилося найнеобхідніше канцелярське приладдя – чорнило, пера, чорнильниці, зошити («зшитки»), згодом надійшли стандартизовані підручники. Біля школи були створені дослідні ділянки, на яких учні вирощували картоплю, кукурудзу, квасоллю та інші овочі. Зібраний урожай йшов на харчування дітей.

Про матеріальне забезпечення вчителів свідчить один документ, що міститься в музеї школи.

РОЗПИСКА

Одержано мною рахівником Глоzmanом від директора школи тов. Ступіна чек на суму 7 165 крб. 82 коп. (сім тисяч сто шістдесят п'ять крб. 82 коп.) на зарплату вчителям школи за травень м-ць.

15/V-36 р.

Одержав: підпис

Формально зарплата зростала. За час з 1928 р. по 1932 р. вона збільшилась на 66% і становила пересічно у робітників та службовців 114,5 крб., а в 1937 р. — 238 крб. на місяць. За 1938-1940 рр. вона зросла ще на 28%. Але одночасно з тим підвищувались ціни на продовольчі товари, через що реальні доходи не тільки не підвищувались, а знижувались, особливо в роки першої п'ятирічки. Якщо взяти динаміку заробітної плати і роздрібних цін державної і кооперативної торгівлі по країні в 1928-1940 рр., то картина була такою. У порівнянні з 1928 р. у 1932 р. середньорічна заробітна плата зросла на 203%, а роздрібні ціни — на 255%, у 1937 р.—відповідно на 433 і 534%, у 1940 р. — на 576 і 634%. Ще більшим було зростання ринкових цін. Матеріальний рівень життя робітників наприкінці 1930-х років був нижчим, ніж у 1913 р. Значно нижчим, ніж до революції, був життєвий рівень рядових службовців та трудової інтелігенції. Цей факт дуже ретельно намагалася приховати офіційна радянська пропаганда. Більшовицький режим ошукав і пограбував свій народ.

*Завершення
будівництва нового
приміщення
Олевської середньої
школи, 1936 рік.
(з музейної кімнати
Олевської гімназії).*

Суттєво змінилась матеріальна база школи № 1 після відвідування Олевського району П.П. Постишевим. Впродовж 1935-36 років було збудоване нове двохповерхове цегляне приміщення школи та придбано необхідне обладнання. Крім того, школа придбала інструменти для духового оркестру та вузькоплівковий кіноапарат. Двічі на тиждень учні безкоштовно дивилися кінофільми. Так забезпечення продуктами харчування, одягом та взуттям, товарами першого вжитку замінили агітацією. І репресії легше було виправдовувати за допомогою засобів кіно. Позитивні моменти були лише в тому, що стали працювати дитячі гуртки художньої самодіяльності, з'явилася позашкільна освіта, учні брали участь в олімпіадах та спартакіадах.

У 1935 році Олевська середня школа здійснила перший випуск учнів 10 класу. До початку Великої Вітчизняної війни школа дала шість випусків десятикласників.

*Перший випуск 10-го класу Олевської першої середньої школи, 10.VI.1935 р.
(з музейної кімнати Олевської гімназії).*

Педагогічний колектив Олевської першої школи.

Як було зазначено вище, першим завідуючим Олевською першою школою був Михайло Поліщук. У 1922 р. завідуючим призначили Григорія Матвійовича Ступіна. Григорій Матвійович, як справжній вчитель і організатор зумів створити згуртований, творчий колектив, яким вміло керував протягом багатьох років.

У 1922-1925 роках в школі також працювали Лідія Бочановська, Ніна Гусаренко та Надія Канарська. Фотографія педколективу вчителів Олевської семирічної школи, датованої 22 березня 1927 року свідчить, що кількість вчителів у школі зростала, і становила в 1927 році 14 чоловік.

Колектив вчителів Олевської 7-річної трудової школи, 22.ІІІ.1927 р. (з архіву Олевського районного краєзнавчого музею).

Колишній випускник школи, доктор економічних наук, заслужений діяч науки Казахської РСР Мойсей Аронович Гендельман у своїй книжці «О мире, войне и о матушке земле» згадує добрими словами завідуючого школою Г.М. Ступіна, вчителя російської мови, поета С.А. Кокота, ім'я якого згадувалося в хрестоматії української літератури, вчителя математики, «попа-розстригу» Йосипа Антоновича

Лаврисевича, Віру Іванівну – вчительку хімії та фізики. Багатодітна сім'я майбутнього вченого проживала у хутірському селі Довгосілля, що за 12 км від Олевська. Після хедеру та 4-го класу сільської школи, йому з 14 років доводилося щоразу пішки відправлятися на тиждень на навчання в Олевськ, де проживав у таких же небагатих родичів. Щоб не відчувати себе зайвим ротом, він вимушений був найнятися репетитором до купця-непмана Геренрота, власника великого магазину, сина-недоука якого підтягував по математиці. У 15 років М. Гендельман закінчив 7 класів школи, програма якої тоді відповідала приблизно 10 класу нинішньої одинадцятирічки.

У списку вчителів Олевського району на 1929/30 н.р. значиться 13 чоловік. Цікавими виявилися відомості про них. Основні дані про всіх вчителів Олевського 7-річної школи наводяться у таблиці (див. табл. 2).

На зворотній стороні фотографії випускників 10-го класу 1935 року записано прізвища більшості вчителів та учнів. Серед них знаходимо М. Гельмана – вчителя праці, Семененка – вчителя математики, Г.С. Пашкевича – вчителя хімії, Г.М. Ступіна – директора школи, Марію Яківну Брендес – вчительку німецької мови, Щорса – вчителя історії.

Таблиця 2.

Список вчителів Олевської 7-річної школи (скорочено)

№ п/п	Прізвище, ім'я та по батькові	рік народження	Що закінчив	Який предмет викладав	Партійність	Соціальне походження
1.	Ступін Григорій Матвійович	1895	Петрозаводську вчительську семінарію	завідуючий школою	позапартійний	службовець
2.	Махоньок Марія Семенівна	1904	Херсонський інститут народної освіти	суспільствознавство	член КП(Б)У	селяни
3.	Недашківський Василь Кондратович	1902	Коростишівський педтехнікум	географія, співи. природознавство	позапартійний	селяни
4.	Євгеньов Гліб Дмитрович	1906	Житомирські Державні курси чужеземських мов	німецька мова, фізкультура	позапартійний	службовець
5.	Кокот Сергій Арсентійович	1906	Н-Волинський Педтехнікум, 2 курс Київського інституту народної освіти	українська мова, російська мова, малювання	позапартійний	службовець
6.	Андрущенко Віра Петрівна	1898	Волинський інститут народної освіти	фізика, сільське господарство, хімія, бібліотечна справа	позапартійна	службовець
7.	П'ятигірська Тетяна Узр.	1903	Волинський інститут народної освіти	математика	позапартійна	службовець

8.	Герасимчук Володимир Юрійович	1901	Волинський інститут народної освіти	гуманітарні дисципліни	позапартійний	селяни
9.	Хіневич Людмила Кузьмівна	1898	Київський університет	природничі дисципліни	позапартійна	службовець
10.	Постернак Поліна Абрамівна	1905	Педтехнікум	керівник 4 гурт.	член ЛКСМ	службовець
11.	Немоловська Зінаїда Уларівна	1898	Житомир, екзарх. школу	керівник 1 гурт.	позапартійна	дочка попа
12.	Новак Ольга Юрівна	1901	Н-Волинську гімназію	керівник 2 гурт.	член ЛКСМ	службовець
13.	Науменко Марія Андріївна	1902	Жіночу гімназію	керівник 3 гурт.	позапартійна	службовець

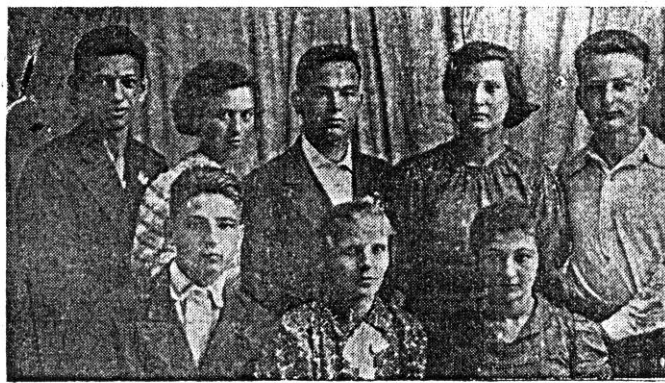
ДОМЛЕННЯ ТАРС

Віноземних газет, в «Нейе цюріхе», повідомляється, що внаслідок військових дій вбито від західних радянських військ 200—300 тисяч на схід для похідних кордонів. Повноважений заявляє, що це повідомлення відповідає дійсності. Компетентні кошти, навпаки, що на загострення ситуації у східних районах і вважаючи за певну кількість всяких нових, радянське керівництво вирішило по чисельний склад західних кордонів.

ПРАВИЛЬНО ІЗУВАТИ ОБЛІК СІЛЬРАДАХ

Комуністична пародія народів Сталін повсякчасно віділяють увагу молодого покоління комуністичному жодній капіталістичній країні немає таке вчення про людей, які переміжили в. Людина—зурдо. Постанова 27 червня 1936 р. у допомоги багатим — яскравий талінського пікору виховання молоді. Людина є близькосімейних маючих держують державного. Кол. Зубковичі Гайсандра з 1937 р. 8 тисяч крб. доп. до госпництва с. Кицицька Ева, що дітей, теж д е р ж а в н у. Таких прикладів весті безліч.

36 році урядом прийнято закон про покращення ресторанів і сиреності

На фото: вихователька X-го класу (в центрі, перший ряд) вчителька О. А. Кашенко, нагороджена урядом медаллю «За трудову доблесть» з випускниками X-го класу. (Олевська середня школа)

Фото
І. Розенבלата.

Весела дівчора В ШКОЛІ

Тихий, сріблястий ранок 1-го вересня. Святково одягнені діти, з книжками в руках, прямилися до просторої, світлої, уютної школи. Ще довго до 9-ої години, як вже Олевську російську школу заповнила дівчора. Дівчата пролунали веселі життерадісні пісні. У кожного з них на устах весела усмішка, яка мов говорить: «будемо вчатися тільки на відмінно».

Загорілі, добре відпочивші в піонерських лагерьх, в санаторіях діти, діляться один з одним своїми враженнями про проведення літніх канікул.

Стрижка годинника показала 9. Пролунав голосний дзвоник. Всі діти розійшлися по класах, де вони любовно зустрілись з своїми вчителями.

Почалося навчання.

І. Плужник.

ПЕРШИЙ ДЕНЬ НАВЧАННЯ

Ще тільки годинник показав «8», коли біля Олевської середньої школи зібрались життерадісні, веселі учні.

Школа готова прийняти учнів. Всі класи відремонтовані, побілені, партії розставлені в певному порядку.

44 першокласники заповнили світлий, просторий клас. Вчителька тов. Лерман Е. А. розсаджує учнів, знайомиться з ними.

По старших класах перший урок був організацій-

ний. Класні керівники нагадали учням про внутрішній розпорядок школи, розповіли про завдання учнів у новому 1939—1940 навчальному році. Учні зобов'язались опанувати програмний матеріал тільки на «відмінно», а також мати хорошу дисципліну як у школі так і позашколою.

В школі провели складання договорів на соціалістичне змагання між класами та учні окремо між собою.

**

Організовано пройшов перший день навчання і в Собичинській неповній середній школі, до якої прийшли майже всі учні. Вони життерадісні, добре за літо відпочивши з радістю

приступили до навчання. По всіх класах відбулися учнівські збори на яких вони взяли на себе зобов'язання вчитися тільки на добре і відмінно.

Закі

Добре осіяної доплати «Искра» чук К. було зготовлено. На 29 сністю життя. Проведено 20 см, пкультів

В цей то соціаль чук С Антов, замість виорюва Бригада добре і дисциплінаків.

За зі С Відпс

В когоспі «Н» можливо і заміне. Про те, чия колгосп Шапорде часу нед

Голова да всю віві свіби ку насін Мовляв, лаборато авалів, насидіт т. Шапо з о в с і слане і насіннов прийняли було не насіння схожість

Непоча свіби ме як зрив справи.

Для бе нків кол до в ав

НА ПОБУТОВІ ТЕМИ

ПРО ОДНОМАНІТНІ СТРАВИ І РЕСТОРАНСЬКІ СПРАВИ

В умовах здійснення Третьої Сталінської П'ятирічки громадське харчування набуває чим далі важливішого характеру. Тим то не випадково, коли партійні і радянські керівні органи цьому питанню нада-

ють значну увагу. Вони бігають з кінця в кінець і коли вам пощастить, нарешті, замовити обід, то обов'язково замість борщу привезуть огірки, замість жаркого —вареники з ягідями. Офіціантка Почашнік До-

рених мух. Цими днями громадянки К. було подано борщ з мухами. Вона вирішила перемінити страву. Офіціантка Мильман віднесла буцимто борщ на кухню, але як вдалося встановити, борщ був цей са-

У газеті «Більшовик Олевщини», № 273 за 2 грудня 1939 р. поміщено статтю Ф. Метушанської «Висуванка народу». В ній розповідається про секретаря комсомольської організації, депутата районної Ради, вчительку Олевської середньої школи Євгенію Давидівну Трипільську.

На фото, вміщеному у газеті «Більшовик Олевщини», № 200 за 2 вересня 1939 р. вчителька О.А. Кащенко з випускниками-відмінниками 10-го класу. В цій же газеті згадується про вчительку першого класу Е.А. Лерман.

На звороті фотографії вчителів і випускників 10-го класу 1939-1940 н.р., наданої Н.О. Ширмук, написано прізвища учнів та вчителів. Серед них Краснов – вчитель біології, Ступін – директор школи, Є.Д. Трипільська – вчитель історії, Щорс – вчитель історії, завідуючий райвно, Кащенко – вчитель історії, С.П. Крючков – вчитель фізики, Бредман – вчитель математики, Т.С. Саєнко – український мовник, Г.Д. Пархоменко – хімік, М.Я. Брендес – вчителька німецької мови. Вчителів Т.С. Саєнка, Г.М. Ступіна, Г.Д. Пархоменка, С.П. Крючкова бачимо на фотографії учнів 7-го класу, датованої 1940 роком.

Маховик репресій в Україні набирав обертів, посилювався терор проти інакомислячих. Комуністичний режим знищував українських письменників, діячів науки і культури. Було заарештовано Л. Курбаса, фабрикувалася справа на П. Тутковського, покінчили з собою М. Скрипник та М. Хвильовий.

У спогадах Н.О. Ширмук згадується вчитель історії, колишній завідуючий райво Ямний. У 1930-х роках його було заарештовано. Були заарештовані у 1936-37 рр. та не повернулися з таборів і її рідні дядьки з Кишина Павленко Юхим Миколайович (був головним бухгалтером колгоспу ім. Першого Травня) і Павленко Адам Миколайович (працював лісничим).

В 1940 р. заарештували і Саєнка. Він був чуйною і доброю людиною. Через батьків одного з учнів школярі дізналися про дату і час відправленні вчителя. Зі сльозами на очах проводжали вони до потяга «ворога народу». Вчитель був весь побитий і ледь ішов, опираючись на палицю. Учнів нагайками розігнала розлючена охорона поїзда. Для декого з учителів українізація обернулася стражданнями і смертю у сталінських таборах.

Б.А. Співак згадує, що у 1938 р., коли він уже був студентом Київського медінституту, приїхавши на канікули в Олевськ, його вразила малолюдність вулиць – виявляється, майже половину чоловіків нашого прикордонного містечка репресували. Брили усіх – і українців, і євреїв, і поляків. Виселяли й селян, які не бажали йти у колгоспи. Зник також один молодий вчитель української мови, який нещодавно закінчив університет. А після повернення на навчання подібне він побачив й в інституті.

Жахливу картину відправлення одного з арештантських ешелонів із полоненими з олевського залізничного вокзалу описує за спогадами очевидців письменник Олексій Опанасюк у своїй документальній повісті «Живий біль або Зникали у відомому напрямку».

Випуск 10-го класу Олевської середньої школи, червень 1941 року.

(з домашнього архіву Н.Є. Дубченко).

Навчальний процес та громадська робота учнів і вчителів.

В Україні у 1921-25 рр. основним типом школи була школа-семирічка з двома концентрами (4 класи + 3 класи) навчання, за якою йшла профшкола. У ці роки було приділено багато уваги питанню про новий зміст навчальних планів і програм. У 1923-24 н.р. по всьому Радянському Союзу були запроваджені комплексні програми, але на Волині ще і в 1924-25 н.р. навчання в школах за цими програмами не проводилося.

Основним завданням того часу у школах Олевщини було навчити дітей читати, писати і рахувати. Крім того, вчителі були водночас агітаторами і пропагандистами. Вони працювали в клубах, сільбуддах, бібліотеках, читали доповіді, керували гуртками художньої самодіяльності, природничими гуртками, добровільними організаціями, здійснювали ліквідацію неписьменності і малописьменності серед дорослого населення. За спогадами Л.Ю. Аратової Г.М. Ступін очолював товариство «Геть неписьменність».

Створена в Олевській 1-й школі у 1923 р. організація юних піонерів внесла в життя дітей багато цікавого і нового. На засіданні Коростенської окріно 20 серпня 1924 року було заслухано секретаря Окркому ЛКСМУ та секретаря Окрбюро Комдитруху. Вони повідомляли, що «З 31 серпня по 6 вересня проводиться 4-й Міжнародний дитячий тиждень, 3-й по нашій С.С.Р.Р.». Метою тижня була «популяризація комдитруху серед членів партії, ЛКСМ, профспілок та іншого працюючого населення, охоплення округової маси дітей під свій вплив, організація широкої допомоги бесприкульним дітям». З цією метою осередкам ЛКСМУ необхідно було в колективах провести бесіди на відповідну тематику, підготувати вистави, спортивні виступи і т.д.

У ті роки у школі відзначали багато свят, приурочених до подій та осіб, які несли відбиток недавньої революційної романтики і вважалися значимими для світової революції. Б.А. Співак згадує, що у січні відзначалася річниця смерті Леніна – 21 січня, а 22 – «кривавої неділі». У лютому, зрозуміло, святкували день Червоної Армії, відзначали (бувало, що й демонстрацією) лютневу революцію (12 лютого). 8 березня – Міжнародний жіночий день, а 10 і 11 березня – дні, присвячені

Т.Г. Шевченку. У квітні згадували день народження Леніна (22.04), крім того – Ленський розстріл 4 (12) квітня 1912 р. і Паризьку Комуну (18.03 – 28.05.1871 р.) – її відзначали 18 квітня. Свято Першотравня відмічали аж два дні – 1 і 2, оскільки 1-го обов'язково була демонстрація, участь у якій приймали усі, в тому числі й учні 1-го класу.

Літо для учнів само собою було святом, а восени найбільше свято – річниця Великої Жовтневої соціалістичної революції, як її називали більше ніж 70 років. Її відмічали, відповідно, два дні, обов'язково з демонстрацією або й з парадом. Новий рік тоді відмічали скромно, по-сімейному. Традиція святкувати Новий рік з ялинкою і подарунками відродилася трохи пізніше.

Підростаюче покоління виховували з вірою в комуністичні ідеали, у протистоянні релігійним віруванням і обрядам. Напередодні найбільших релігійних свят Різдва і Пасхи дітей з початкової школи залучали до вуличних демонстрацій протестів з факелами проти їх відзначення.

Фото вчителів і перших піонерів Олевської першої школи, 1926 р. (з архіву Олевського районного краєзнавчого музею).

На фотографії, датованій 1926 роком, зображено 3 вчителі (в т.ч. Г.М.

Ступіна) та 10 перших піонерів Олевщини. В кінці 20-х років у піонерів з'явилися червоні галстуки. Піонери організовували «костри», походи, ігри, виступали перед дорослими, приймали участь в демонстраціях, збирали гербарії і колекції, їздили на кордон з Польщею.

В обласному архіві було знайдено «План агрикультурної роботи сільсько-господарських шкіл у 1925/26 н.р. до Білківської с.-г.профшколи», надісланий Коростенською округовою інспектурою народної освіти за № 7043 від 21 березня 1925 року. І хоча даний план стосується перш за все сільськогосподарських профшкіл, значна частина виробничої діяльності стосувалася і звичайних загальноосвітніх шкіл. Г.М. Ступін згадує, що у них енергійно працював шкільний кооператив «Зірка». Діти самі вели справи, робили націнки на товари, організовували гарячі сніданки. З власних внесків, зборів за вистави, концерти, лотереї створювався екскурсійний фонд і випускні 7-і класи щороку після закінчення школи їздили з класними керівниками до м. Києва. Учні брали активну участь у всіх недільниках по впорядкуванню міста, збиранню коштів тощо. Разом з вчителями був висаджений сквер у центрі селища та зроблено деревонасадження по багатьох вулицях Олевська.

Із документів обласного архіву дізнаємося, що у 1929-30 н.р. у початкових школах діти вивчали буквар «До світла», каліграфію (шкільне писання), граматику, арифметику, географію, природу, працю, співи і фізкультуру. Активно проводилося в школах антирелігійне виховання. Про ці ж предмети і підручники, а також про малювання говорилося на засіданні Олевського терпедоб'єднання 27 лютого 1931 року.

Згодом у 7-річних та середніх школах число предметів значно зросло. Рівень знань випускників середньої школи давав їм змогу вступити до ВУЗу або йти на виробництво. Коли колективізація сільського господарства вступила у форсовану стадію, учнів разом з учителями та партактивом зобов'язали брати участь у створенні колгоспів; вони допомагали у проведенні сільськогосподарських робіт, влітку працювали на колгоспних полях, виступали з концертами.

На загальних зборах комітету незаможних селян Олевська, що відбулися 27

жовтня 1929 року, виступив Г.М. Ступін. Було ухвалено організувати кампанію по ліквідації неписьменності серед місцевого населення, тому що в Олевську до цього часу налічувалося 630 чоловік неписьменних. (Дані районного краєзнавчого музею). У першу чергу було ухвалено ліквідувати неписьменність серед членів комнезаму (комітету незаможників – прим. авт.).

Для учнів організували школу комуністичної молоді (ШКМ). Як краща серед усіх інших, згодом вона стала називатися зразковою.

8-й випуск учнів 7-ї групи першої Олевської 8-річної школи комуністичної молоді, 1932 р. (з архіву Олевського районного краєзнавчого музею).

В кінці 30-х років в районі активізувалася робота по ліквідації малописьменності серед призовників до Червоної Армії. У газеті «Більшовик Олевщини» від 27 серпня 1939 року надруковано замітки про закінчення роботи такої школи у Олевську, в якій навчалося 16 призовників. Всі вони пройшли програму за 1-4 класи. Крім цього вивчали будову гвинтівки, протигаза, техніку гранатометання, пройшли військову підготовку. Переважна частина призовників – ворошиловські стрільці, значкісти ПІХО, ГСО.

Заняття з учнями та призовниками проводить вчитель фізкультури та військової підготовки Олевської першої середньої школи Є.Є.Дубченко (з домашнього архіву Н.Є. Дубченко).

Олевська середня школа славилася своїми відмінниками. На фотографії 1940 року 9 відмінників 5-8 класів. З неї видно, що єврейські діти були більш наполегливими у навчанні.

На фотографії 1940 року – збірна команда Олевської середньої школи, яка в обласних змаганнях ОСОАвіахіму виборола перше місце. Команда стала учасником республіканських змагань у м. Бровари Київської області влітку 1940 року і також виборола призове місце.

Після закінчення війни учні і вчителі школи наполегливо працювали на відновленні зруйнованих шкільних приміщень.

Роль Г.М. Ступіна в історії Олевської першої школи.

Незважаючи на те, що Григорій Матвійович Ступін майже все своє життя пропрацював в Олевську, виявилось, що опублікованої детальної його біографії немає. Особової справи вчителя і директора школи не збереглося.

Матеріалами для встановлення основних фактів біографії Григорія Матвійовича Ступіна стали: рукописне оповідання про життя і діяльність Г.М. Ступіна невстановленого автора, що зберігається у Олевській гімназії (до 2008 р. – Олевська ЗОШ I-III ст. № 1), архівні дані «Списки вчителів по районах на 1929-1930 н/р», стаття Г.М.Ступіна «35 років в одній школі», фотографії, газетні публікації, спогади вчителів і випускників школи. Виявлена у 2008 році в архіві Олевського районного управління праці і соціального захисту населення пенсійна справа Г.М. Ступіна дала змогу уточнити та підтвердила більшість фактів його відтвореної біографії.

Григорій Матвійович Ступін народився 5 листопада 1895 року в місті Витегра Вологодської губернії. Ледь виповнилося йому 3 роки – померла мати, а через рік не стало й батька. Дитинство його пройшло у притулку для дітей-сиріт. У районному краєзнавчому музеї збереглася фотографія родичів Г.М. Ступіна, зроблена в кінці XIX ст. у Санкт-Петербурзі.

Із підпису на фотографії Олексія Володимировича Грачова, давнього друга Г.М. Ступіна, встановлено, що вони разом навчалися у Витегорському міському

училищі. Закінчив його Ступін у 1910 році. Після навчання у Петрозаводській вчительській семінарії, яку закінчив у 1914 р., Г.М. Ступін вчителював у Витегорській міській школі I ступеня (з 8 серпня 1914 р. по вересень 1915 р. та з 1 лютого 1918 р. по серпень 1919 р.).

У роки Першої світової війни він потрапив на фронт, воював у Карпатах (з вересня 1915 р. по лютий 1918 р.). Серед спогадів зустрічається інформація про нагородження його Георгіївським Хрестом, проте цей факт документально не підтверджений.

У окопах молодий вчитель дізнався про революцію і разом із своїми товаришами перейшов на бік повстанців. В 1918 р. познайомився з відомим поетом, витегорцем Миколою Ключевим, підтримував з ним товариські стосунки.

Григорій Ступін – учень Петрозаводської вчительської семінарії, 1913 р. (з архіву Олевського районного краєзнавчого музею).

В Червоній Армії служив з серпня 1919 по листопад 1922 роки. Спочатку був у трудовій армії, згодом – діловодом у штабі частин особливого призначення. Шляхи громадянської війни привели його на Полісся. Серед документів пенсійної справи знайдено відповідь управління Наркомату освіти РСФСР (м. Москва), датоване листопадом 1922 р.:

«Делопроизводителю штаба частей особого назначения Волынской губернии Ступину Григорию Матвеевичу. г. Житомир.

На Ваш запрос об откомандировании из армии для работы по специальности сообщается, что ходатайство Вытигорского УОНО № 2739 о Вашем откомандировании из армии удовлетворено Центральной Комиссией по отсрочкам. Предписание о Вашем откомандировании послано начальнику Вашей

частини 21 жовтня 1922 року за № 272924».

В його спогадах «35 років в одній школі» знаходимо: «Ще перебуваючи в Червоній Армії, я приглядався до роботи шкіл в Олевському районі, а в 1922 році, демобілізувавшись для роботи по спеціальності, був призначений завідувачем Олевської школи № 1».

Колишня вчителька Н.М. Бурківська зі слів колег, учениця Л.Ю. Аратова згадують, що «у 1922 році в Олевській першій школі, яка тоді була звичайною сільською хатою, з'явився стрункий юнак у будьонівці і солдатській шинелі. Все ще лежало в руїнах, а необхідно було налагоджувати роботу школи. Вся школа на той час – це чотири вчителі та сорок учнів на чотири класи». Великі завдання покладалися тоді на вчителів. Всі збори селян, громадська робота, ліквідація неписьменності проходили за їх участю. Г.М. Ступін згадує, що крім усього «він працював у сільському і районному комітеті незаможних селян. Із 1924 року до 1939 року, як і всі вчителі, був членом сільської, селищної ради, членом райвиконкому. У школі кілька років працював вечірній робітфак, де вчилася молодь Олевського фарфорового заводу та інших підприємств і установ. Службовці вчилися на курсах українізації». Росіянину Г.М. Ступіну також довелося оволодіти українською мовою.

Педагоги навчали дорослих і дітей, вчилися самі, удосконалювали навчальний процес, обговорювали програмні матеріали і діючі підручники.

У кінці 20-х–30-х роках Г.М. Ступін був головою районного територіального педагогічного об'єднання, учасником районної конференції вчителів 5-6 травня 1928 року. Г.М. Ступін сам будучи порядною і дисциплінованою людиною, вимагав того ж від колег і від учнів. Він всебічно сприяв розвитку учнівського самоврядування.

Як людина свого часу і власних принципів, він відповідально виконував свою місію, щиро вірив у світле майбутнє, яке, на переконання багатьох, уособлювалося тільки з комуністичним режимом. У музеї школи збереглися фото з підписом Г.М. Ступіна: «Президія Учкому 1-ї Олевської Української 7р. школи з 20/III 1929 року по 20/III 1930 року вкупі з керівником Ступіним. 18/VI - 30 року м. Олевськ. Бажаю твердо й непохитно стояти за здобутки Жовтня. Ступін».

Григорій Ступін разом з колегою та учнями молодших класів. Період українізації, кінець 1920-х – початок 1930-х років.

(з музейної кімнати Олевської гімназії).

За спогадами колишніх вчителів і учнів, Григорій Матвійович з усіма мав хороші стосунки. Кожного школяра і його батьків знав особисто. Оскільки власної сім'ї він не створив, то так і проживав у школі, займаючи там одну кімнату. Майже вся вона була заставлена книгами і журналами. Це була його знаменита бібліотека, яку він сам зібрав. Іноді його підручники і були єдиними посібниками на всю школу. У краєзнавчому музеї збереглося фото Г.М. Ступіна 1980-х років, разом з першим секретарем Олевського РК КПУ В.Н. Рудіком та директором Олевської СШ В.Р. Шинкарем, на фоні своєї бібліотеки. Григорій Матвійович був дуже освіченим, вимогливим, але справедливим керівником. Відвідував уроки всіх своїх вчителів і міг не тільки зробити детальний аналіз змісту та методики, а й сам провести урок з будь-якого предмету.

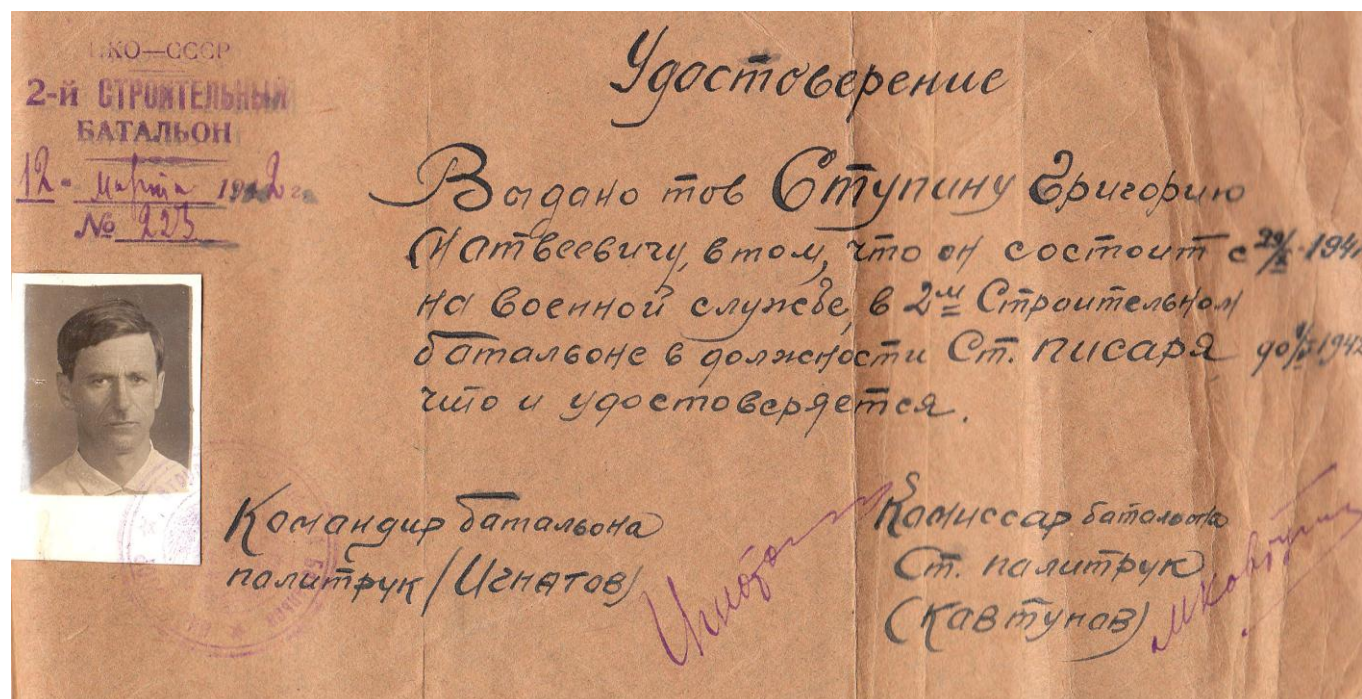
*Перший секретар Олевського райкому КПУ В.Н. Рудік та директор Олевської СШ В.Р. Шинкар у гостях у Г.М. Ступіна, 1980-ті роки.
(з архіву Олевського районного краєзнавчого музею).*

У музеї школи, районному краєзнавчому музеї, в колишніх вчителів і учнів збереглося багато фотографій тих часів. Значна частина з них – із парадів та мітингів, які проводилися не менше двох разів на рік і були ефективним засобом зовнішнього впливу на народні маси. Перед війною посилювалася мілітаризація народного господарства, цивільні громадяни постійно залучалися до заходів військово-промислового комплексу. На одній із фото Ступіна – печатка червоного кольору з освітньою символікою та підпис: «1/ХІІ - 1935г. Делопроизводитель запаса Ступин Григорий Матвеевич. Олевск. Коростенского округа».

У 1935 році, як вже повідомлялося, розпочалося будівництво нового двоповерхового приміщення Олевської першої школи. Будували його швидко, в робочі та вихідні дні. Активну участь у будівництві брав Г.М. Ступін. Взимку 1936 року діти вже навчалися у новій школі. Обживаючи нове приміщення,

продовжували покращувати навчально-виховний процес.

У статті «Організовано розпочати навчальний рік» газети «Більшовик Олевщини» за 27 серпня 1939 року та «Перший день навчання» «Більшовик Олевщини» за 2 вересня 1939 року повідомляється: «В Олевській середній школі зроблено необхідний ремонт кращих приміщень. В минулому 1938-39 навчальному році школа домоглася успішності 95 процентів. Високої успішності учнів дали учителі Кашенко, нагороджена урядом медаллю «За трудову доблесть», Ступін, Левішко і інші».

**Посвідчення, видане Г.М. Ступіну про військову службу, 12.03.1942 р.
(з пенсійної справи).**

По закінченні 1940-41 навчального року Григорій Матвійович вирішив трохи відпочити. Придбав путівку і поїхав в Єсентуки. Там його і застала Велика Вітчизняна війна. Евакуювався, і до 16 жовтня 1941 р. працював вчителем у Троїцькому районі Ворошиловградської області. З наближенням фронту був призваний до лав Червоної Армії. З жовтня 1941 р. по квітень 1942 р. служив у Казані в штабі 2-го Стрйбатальйону, а з травня 1942 р. направлений у розпорядження Наркомпросу Татарської АРСР. Був призначений директором Лебединської неповної середньої (7-річної) школи в Алексеєвському районі Татарської АРСР. В цей час заочно закінчив філологічний факультет Казанського

університету. У червні 1944 р. був відкликаний Наркомпросом України на попереднє місце роботи у Олевськ.

Д О В І Д К А

Дана ця директору Олевської середньої школи тов. СТУПІНУ Григорію Матвійовичу 1895 року народження в тому, що за поданими ним документами стаж педроботи для зарахування на пенсію йому визначається за такий час:

1. З 8 серпня 1914 року по вересень 1915 року з 1 лютого 1918 року по серпень 1919 року в Витегорській школі першого ступня Вологодської області.
2. Перебування в лавах РСЧА з серпня 1919 року по листопад 1922 року.
3. В Олевській середній школі з листопада 1922 року по липень 1941 року / до евакуації /.
4. З серпня 1941 року до 16-го жовтня 1941 року в Ленінградській НДШ Ворошиловградської області вчителем.
5. З жовтня 1941 року по квітень 1942 року в Червоній Армії в другому стрілобатарейному батальйоні.
6. З травня 1942 року по червень 1944 року директором Лебединської НДШ Татарської АРСР.
7. З липня 1944 року й до цього часу після повернення з евакуації знов на роботі директором Олевської середньої школи.

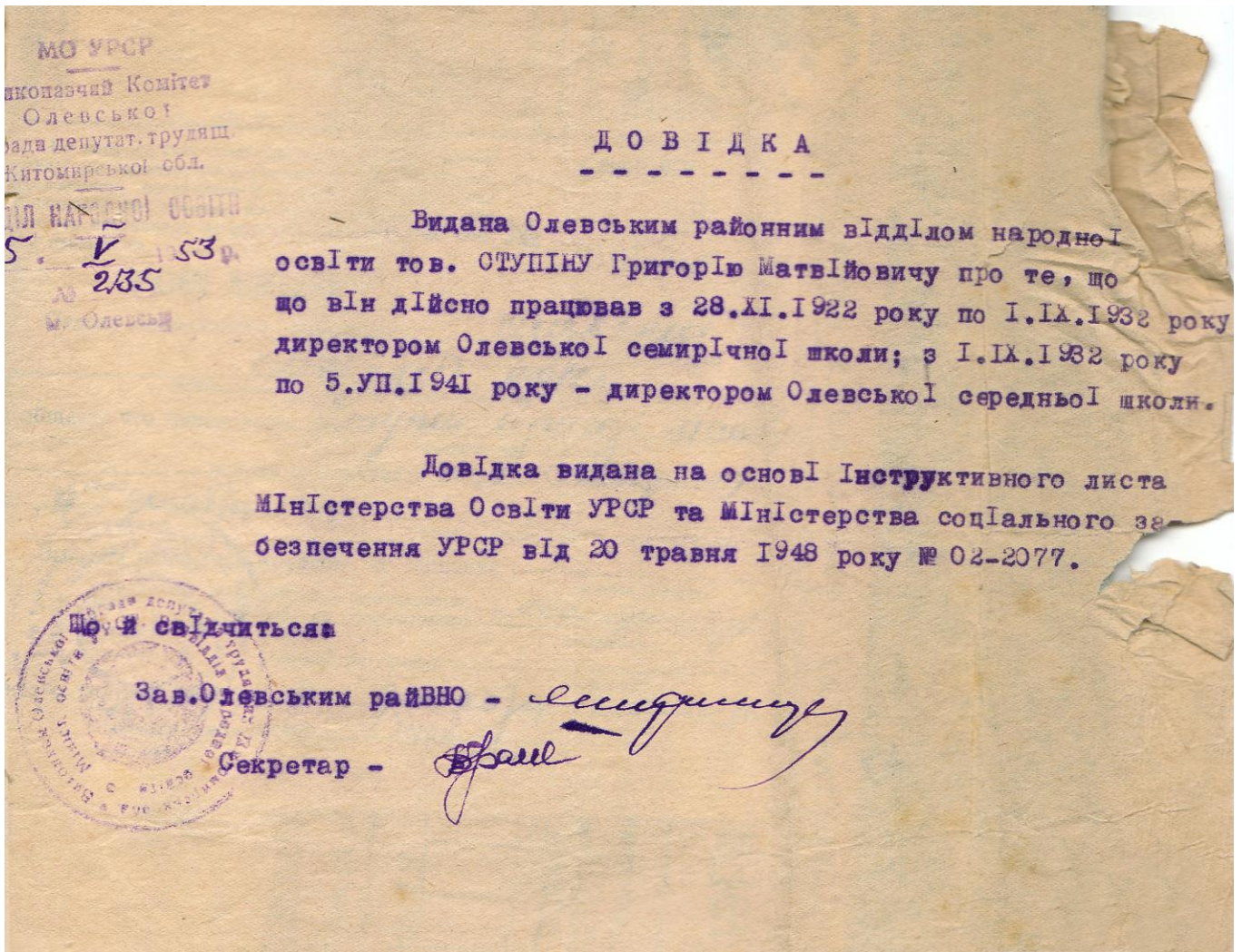
Таким чином стаж на пенсію тов. СТУПІНА Г. М. визначається терміном більш 31 року.

В О ЗАВ ЖИТОМИРСЬКИМ
ОБЛВНО

ЗАВ СЕКТОРОМ КАДРІВ
ОБЛВНО

АНТОНЮК /

/ЗЛОЧЕВСЬКИЙ/

Довідка Житомирського облвню (1948 р.) та Олевського райвно (1953 р.) про обрахування педстажу Г.М. Ступіна (з пенсійної справи).

Григорій Матвійович згадує, що за самовіддану працю виконком Алексеєвської райради депутатів трудящих представив його до нагороди медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.». Таке ж рішення виніс і виконком Олевської райради депутатів трудящих.

За роки війни Григорій Матвійович одержав сотні листів від своїх учнів із фронту. Вони його підтримували морально і матеріально, іноді надсилаючи посилки.

В Олевськ Г.М. Ступін повернувся в липні 1944 р. і знову був призначений директором Олевської середньої школи. Учителям, учням і батькам довелося відбудувувати зруйновані фашистами сім шкільних будинків. Все це робилося народним методом, без великих затрат бюджетних коштів.

В 1951 р. Григорію Матвійовичу Ступіну, першому в Олевському районі було

присвоєно звання заслуженого вчителя Української РСР. В районній газеті «Сталінський шлях», № 39 за 15 травня 1952 р. є стаття «Готуємось до екзаменів» за його підписом як директора Олевської середньої школи, заслуженого вчителя школи Української РСР.

У № 66 районної газети «Шлях Ілліча» за 18 серпня 1957 р. друкується стаття Г.М. Ступіна «Школа готова до нового навчального року». В № 87 газета «Шлях Ілліча» за 7 листопада 1957 р. – стаття «Народний вчитель». В ній розповідається про 35-річний трудовий шлях Г.М. Ступіна. Відзначається, що «... його портрет в день 40-річчя Великого Жовтня зайняв відповідне місце в галереї передових людей нашої області».

В 1957 році Житомирським обласним відділом народної освіти видається збірник статей «Розвиток народної освіти на Житомирщині за 40 років радянської влади», в якому було надруковано статтю Г.М.Ступіна «35 років в одній школі».

В 1958 р. Григорій Матвійович йде на пенсію, але продовжує працювати

вчителем. Перебуваючи на заслуженому відпочинку надає всебічну допомогу рідній школі, вчителям району, будучи наставником молоді, продовжував вести громадську роботу.

Найкраща нагорода учителю – це його учні. Більшість вихованців Г.М. Ступіна вирости справжніми патріотами своєї Батьківщини.

У роки Великої Вітчизняної війни мужньо боровся з ворогом і був відзначений нагородами О.М. Скумін, який пройшов всю війну і став підполковником Збройних Сил СРСР. Героєм Радянського Союзу став Л.О. Ждановський, пізніше генерал танкових військ.

Були представлені до нагород випускники школи Г.І. Цукеркоп, Л.А. Вайкерман, Н.М. Рубанський, Р.А. Дорфман, К.Л. Шустер, Н.Ю. Райзберг, Є.Є. Дубченко, М.С. Зінгер, Я.А. Фрегер, М.І. Рубанський.

Частина випускників, пройшовши школу Г.М. Ступіна, добилися певних успіхів у житті, стали відомими і поважними людьми.

Серед них С.І. Поташник, генеральний директор державного акціонерної гідроенергогенеруючої компанії «Дніпрогідроенерго», Герой України., В.М. Струтинський – відомий письменник, поет, журналіст, Б.Й. Швець – доктор фізико-математичних наук, автор 160 наукових праць, один із піонерів створення в СРСР ЕОМ, М.А. Гендельман – доктор економічних наук, професор, у минулому ректор Цілиноградського сільськогосподарського інституту, В.М. Ямчинський – колишній голова Житомирського облвиконкому, голова обласної ради народних депутатів багатьох скликань, В.І. Луговець – полковник запасу, викладач КВІНТУ, В.М. Сидорок – чемпіон України та СРСР по стрибках у висоту, Г. Урбанська – призер першості області з бігу, В.Г. Урбанський – рекордсмен району зі штовхання ядра, директор Жубровицької загальноосвітньої школи.

З 1950 по 1958 роки зі стін школи вийшло 11 золотих та 12 срібних медалістів. На Новий рік, роковини Великого Жовтня та інші свята Григорій Матвійович отримував десятки телеграм-поздоровлень від своїх учнів з усіх кінців Радянського Союзу. Він теж листувався з багатьма своїми учнями, надсилав вітальні листівки. Збереглося багато листівок до родини Л.Ю. Аратової, з якою він підтримував дружні стосунки.

Помер Григорій Матвійович Ступін 15 березня 1988 року, похований на міському кладовищі в м. Олевську. В районній газеті «Будівник комунізму» за 17 березня 1988 року було надруковано некролог та співчуття. В останню путь його проводжала величезна процесія. Вдячні учні встановили на його могилі гранітний пам'ятник. Відома бібліотека Ступіна згідно його заповіту стала надбанням школи. Нею і до сьогодні користуються вчителі та учні.

Юрій Халімончук, краєзнавець.

Список використаних джерел та літератури.

1. Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО) – ф.267. – оп.1. – спр.1. – арк.2. – 4,4 зв. 5 – 6.
2. ДАЖО. – спр. 5. – арк. 9.9. зв., 16. 16 зв.
3. ДАЖО. – спр. 121. – арк. 1 – 3.
4. ДАЖО. – спр. 86. – арк. 39 – 41. 41 зв., 42. 42 зв. 43, 82.
5. ДАЖО. – спр. 125. – арк. 2, 3 – 5 зв., 6,7 – 10 зв., 11, 12 – 14 зв., 15.
6. ДАЖО. – спр. 130. – арк. 9 – 10, 19 – 20.
7. ДАЖО. – ф. 75. – оп. 1. – спр. 338. – арк. 23.
8. ДАЖО. – спр. 382. – арк.2.
9. Административно-территориальное деление Украины. Издание Наркомвнудела УССР. Харьков, пл. Тевелева № 28, склад изд. там же, 1923 г. – 47 с.
10. Бричок С. Роль церковнопарафіяльних шкіл у розвитку освіти на Волині // Шлях освіти. – 2000. – №1. – с. 48 – 51.
11. Борисов В.Л. Українізація та розвиток загальноосвітньої школи в 1921- 1932 рр. // Український історичний журнал. – 1999. – № 2. – с. 76 – 80.
12. Ватцевич О. Український культурно-просвітницький рух на Поліссі (1920-30-ті рр.) // Пам'ятки України. – 2002. – № 3 – 4. – с. 110-116.
13. Весельська Н.М. Куточок мальовничого Полісся. Літературно-документальне видання. – МПП «Тріада С» – Коростень, 2009. С. 54-55, 212-215, 218, 563-573.
14. «Більшовик Олевщини», № 194 за 27 серпня 1939 р.
15. «Більшовик Олевщини», № 200 за 2 вересня 1939 р.
16. Галайчук Я.Я. Бунт семінаристів // Ленінським шляхом. – Коростишів, 1969, 16 жовтня.
17. Гендельман М.А. О мире, войне и о матушке земле. Издательско-полиграфический центр РГКП. Дирекция административных зданий Администрации Президента и Правительства Республики Казахстан.- Астана, 2002.- 23 с.
18. Дубова М.М. Спогади про Коростишівське педагогічне училище., 24.01.83., Кабінет педагогіки №2. – Коростишівське педучилище.

19. Загацька І.С., Поліщук Ю.М. Початкова і середня освіта на Волині (кінець XIX – початок XX ст.) // Зв'язель древній і вічно молодий: Тези Всеукраїнської наукової краєзнавчої конференції // Відп. ред. М.Ю. Костриця. – Н.–В., 1995. – 85 с.
20. Іванюк Г. Соціально-педагогічні передумови розвитку сільської школи в Україні (перша половина XX ст.) [текст] / Г. Іванюк // Рідна школа. – 2008. – № 9. – с. 70 – 72.
21. Історія міст і сіл УРСР. Житомирська область. Головна редакція Української радянської енциклопедії Академії наук УРСР – Київ – 1973. С. 528-532.
22. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Составилъ Преподаватель Волынской духовной Семинарии Н.И. Теодоровичъ. Томъ II, 460 с.
23. Народна освіта на Житомирщині в період відбудови народного господарства і соціалістичної індустріалізації. Розвиток народної освіти на Житомирщині за 40 років Радянської влади. Житомирське обласне видавництво. – Житомир, 1957. – 69 с.
24. Невеселий І. Українське шкільництво на Підляшші, Поліссі, Волині [1917 р.] // Пам'ятки України. – 2002. – № 3 – 4. – с. 88 – 109.
25. Омельчук В. Історія освіти і педагогічної думки Волині в особах // Рідна школа. – 2004. – №11. – с. 59-61.
26. Опанасюк О. Живий біль або Зникали у відомому напрямку. Повість у монологах. – МПП Пасічник – Житомир, 2008. – 17 – 20 с.
27. Памятныя книжка дирекції народных училищъ Волынской губернии на 1914 год. Издание Дирекції народных училищъ. Житомиръ, –Электрическая типография насл. М. Дененмана, Михайловская, 6, 1914. – 320 с.
28. Розвиток народної освіти на Житомирщині за 40 років Радянської влади. Збірник статей, Житомирське обласне видавництво. – Житомир, 1957. – 128 с.
29. Ступін Г. 35 років в одній школі. Розвиток народної освіти на Житомирщині за 40 років Радянської влади. Житомирське обласне видавництво. – Житомир, 1957. – 124 с.

30. Там, де Уборть тихенько співа. Нариси з історії Олевська. – Житомир, «Полісся». – 2007. – 34 с.
31. Установи народної освіти на Волині. По матеріалам Губнаросвіти на 1 січня 1924 р. Розробив Губінспектор Соцвиху І.Афанасьєв. Видання Волинської Губнаросвіти. – Житомир, 1924. – 130 с.
32. Фаріон О.О. Діяльність Коростишівської учительської семінарії у системі освіти Волині – Житомирщини кін. XIX – XX ст. – Житомир., 2004. – 48 с. – (Бібліотека при Житомирському державному університеті імені І. Франка).
33. Халімончук Ю. Центр просвітницької діяльності Олевщини [ств. на базі 2-класного училища Олевська 1-а українська школа] // Зорі над Убортю. – 2005. – 15 лист. – с. 3 (Вікно в історію).
34. Халімончук Ю. Стан освіти на Олевщині в кінці XIX – на поч. XX ст. // Зорі над Убортю. – 2005. – 11 лист. – с. 2 – (Вікно в історію).
35. Халімончук К. Освіта на Олевщині в 20-30-ті роки XX століття. – Житомир., 2009. – 44 с. – (Бібліотека при Житомирському державному університеті імені І. Франка).
36. Школи рідного краю. – Житомир, Державне комунальне книжково-газетне видавництво «Полісся». – 2001. – 224 с.
37. Шульга Л. Вітчизняний досвід розбудови системи управління освітою (20-30-ті роки XX століття) [текст] / Л. Шульга // Науковий журнал. – К. : Національна академія держ. Управління при президентові Укр., 2006. – №4. – с. 214 – 222.
38. http://samlib.ru/s/spiwak_b_a/basni.shtml
39. school.xvatit.com > [Гіпермаркет Знань](#) > [Історія всесвітня](#)
40. http://www.booksite.ru/klyuev/4_2_07.html